

Dubravka Božić Bogović – Eldina Lovaš

DEMOGRAFSKI POKAZATELJI U MATIČNOJ KNJIZI UMRLIH REFORMIRANE ŽUPE VARDARAC U 18. STOLJEĆU

Dubravka Božić Bogović
Filozofski fakultet Osijek, Osijek

Eldina Lovaš
Filozofski fakultet Osijek, Osijek

UDK 314.8(497.5Vardarac)“17”
259(497.5-3Baranja)“17”
Izvorni znanstveni rad
Primljeno: 18.6.2014.
Prihvaćeno: 9.10.2014.

U radu se na osnovu podataka zabilježenih u matičnoj knjizi umrlih primjenom kvantitativne, analitičke i deskriptivne metode istražuju pojedini elementi biološkog života pojedinaca te društveno i kulturno uvjetovanih demografskih obilježja stanovništva reformirane župe Vardarac u južnoj Baranji u posljednjoj četvrtini 18. stoljeća. Analiza obuhvaća godišnju i mjesečnu raspodjelu umrlih, spolnu i dobnu strukturu umrlih te uzroke smrti. Utvrđeni se podaci uspoređuju s podacima za katoličko stanovništvo u južnoj Baranji kako bi se analizirao utjecaj vjerske i narodnosne pripadnosti na definirane demografske pokazatelje. Stanovništvo Vardarca krajem 18. stoljeća, u slučaju podataka sadržanih u matičnoj knjizi umrlih, pokazivalo je demografska obilježja karakteristična za razdoblje prije demografske tranzicije, kao što su visoka smrtnost dojenčadi i djece u predfertilnoj dobi i niska prosječna doživljena dob. Analizom nisu utvrđene značajnije razlike u demografskim pokazateljima između reformiranog mađarskog stanovništva Vardarca te hrvatskog i njemačkog stanovništva u katoličkim naseljima u južnoj Baranji.

Ključne riječi: Vardarac, južna Baranja, matična knjiga umrlih, 18. stoljeće, povijesna demografija

Uvod

Pokret reformacije, započet na područjima Njemačke i Švicarske početkom 16. stoljeća, imao je odjek i na prostoru današnje južne Baranje. Širenju pokreta pogodivala je Mohačka bitka 1526. godine, čije su posljedice za Ugarsko-hrvatsko Kraljevstvo bile katastrofalne. Osim političkih i demografskih promjena, uslijedile su promjene i na vjerskom planu – šestero biskupa, među njima i ostrogonski, László Szal-

kay, izgubilo je život u bitci, pojedina biskupska središta ostala su prazna, crkvena je imovina bila oduzeta, a Crkva nije više uživala potporu države i velikaša.¹ Zbog toga je otežana i izobrazba budućih svećenika koji su trebali obavljati vjersku službu na osvojenim područjima. Njihovu ulogu jednim su dijelom uspjeli nadomjestiti pojedini crkveni redovi, među njima ponajviše franjevci, koji su se brinuli o vjerskim potrebama stanovništva osvojenih područja.² Zbog novonastalih političkih prilika i lošega materijalnog stanja Katoličke crkve, pokretu reformacije nije pružen otpor te se on nesmetano mogao širiti na osvojenom području. Njegovu su širenju osim svećenika pridonijeli i velikaši u čijem su posjedu bile i pojedine župe.³

Početak i procvat reformacije na području južne Baranje, takozvanoga baranjskog "trokuta", veže se uz ime Mihályja Sztáraiya koji je 1544. godine došao u tadašnji grad, a današnje selo, Lug.⁴ U mladosti je stupio u franjevački red u Sárospataku, a nakon školovanja na sveučilištu u Padovi, vratio se u svoje rodno mjesto. S reformiranom vjerom upoznao se iz Luterovih spisa i od tadašnjih gorljivih preobraćenika. Točno vrijeme njegova preobraćenja s katoličke na reformiranu vjeru nije poznato. Tijekom boravka u Sárospataku upoznao je i učenje Jeana Calvina te je postao njegov snažan zagovaratelj. Sztárai je za svoje djelovanje odabrao područje južne Baranje koje je tada bilo posjed njegova zaštitnika Pétera Perényija. O svojem reformatorskom djelovanju Sztárai je izvijestio svoga prijatelja Miklósa Tuknaiya u pismu koje je 10. lipnja 1551. poslao u Beč. U tom pismu svjedoči o svom sedmogodišnjem radu, o širenju Božje riječi na područjima preko Dunava i Drave, o osnivanju 120 crkava te o poteškoćama i sukobima s katolicima tijekom svoga djelovanja.⁵ Među njegovim pomoćnicima bio je Imre Eszéki (Zigericus) koji je od 1546. godine obnašao svećeničku dužnost u Zmajevcu. Sztáraijev reformatorski rad nastavio je njegov nasljednik István Kis Szegedi. Nakon Tridentskoga koncila i širenja ideja katoličke obnove rad reformiranih crkava tijekom 17. i dijelom 18. stoljeća bio je potisnut i otežan. Krajem 18. stoljeća, zahvaljujući Josipu II. i njegovu ediktu o vjerskoj toleranciji iz 1781. godine, reformirana je crkva mogla nastaviti s prije započetim djelovanjem na području cijeloga Carstva, pa tako i južne Baranje.

Naselje Vardarac nalazi se na području tzv. baranjskoga "trokuta", udaljeno dvanaest kilometara od Osijeka, smješteno između današnjih sela Lug, Bilje i Kopačev. Povijest naselja seže još u srednji vijek, kada je prema zapisima iz 1212. godine

---

¹ Život stanovnika na osvojenim područjima opisao je rektor škole u Tolni Pál Thuri u pismu prijatelju pod naslovom "Idea Christianorum Hungarorum". Izvor vidi u: Géza Kathona, *Fejezetek a török hódoltsági reformáció történetéből*, Budapest 1974., str. 66-69.

² János Horváth, *A reformáció jegyében: A Mohács utáni félszázad magyar irodalomtörténete*, Budapest 1957., str. 8.

³ Sándor Payr, *A Dunántúli Evangélikus egyház története*, sv. 1, Sopron 1924., str. 3; Horváth, *A reformáció jegyében*, str. 13-14.

⁴ Károly Lábadai, *A kálvinizmus és a megmaradás összefüggései a Drávaszögben*, u: *Kálvin-Magyarság-Európa*, ur. Zsuzsa M. Császár, Gábor Szalai, Pécs 2010., str. 41-48.

⁵ Sándor Nagy, *Sztárai Mihály élete és művei. Irodalomtörténeti tanulmány*, Budapest 1883., str. 5, 7-8, 10-12.

pripadao Kopačevu. U poveljama iz 1468. i 1481. godine pojavljuje se pod imenom "Darocz". Unatoč osmanskoj najezi, naselje nije bilo uništeno. Tijekom 16. stoljeća Vardarac je promijenio nekoliko gospodara – u 1550-ima bio je posjed Miklósa i Istvána Henyeia, a od 1557. godine postao je vlasništvom Jakaba Radována i Benedeka Feketea. Od 1564. godine ponovni gospodari postali su mu Henyediji.⁶ Nakon oslobođenja od osmanske vlasti 1697. godine Eugen Savojski ga je, kao sastavni dio svoga Beljskog vlastelinstva, dobio kao dar od cara Leopolda I. Od 1736. godine njegovim su gospodarima postali Habsburgovci. Što se vjerskoga života stanovništva tiče, pretpostavlja se da se ono oko 1527. godine reformiralo, a da su se vjernici služili preuzetom, već prije sagrađenom, katoličkom crkvom koja je obnovljena početkom 19. stoljeća.⁷

Popis Baranje iz 1713. godine u Vardarcu, koji je bio naseljen mađarskim reformiranim stanovništvom, zabilježio je svega dvanaest obitelji.⁸ Tijekom kanonske vizitacije Pečuške biskupije 1738. godine, vizitator je pohodio i reformirane župe u kojima je živjelo stanovništvo kalvinske ispovijesti, uključujući i Vardarac. Tom je prilikom zabilježeno da to naselje ima 130 stanovnika, od čega tridesetoro djece, te da škola ima osamnaest učenika koje upravitelj škole Samuel Daroczy podučava prvim slovima. Ondašnji vardarački propovjednik Nikola Szombathy, koji je znao latinski i mađarski jezik te je u službi bio već trideset i dvije godine, od toga u samom Vardarcu šest godina, iskazao je zadovoljstvo službom i ponašanjem svojih vjernika koji su se svakodnevno sastajali na jutarnje i večernje molitve, dok su nedjeljama imali jutarnje propovijedi te popodnevnih kateheza. Bogomolja u Vardarcu bila je drvena s umetnutim šibljem i omazana blatom, a imala je i drvenu propovjedaonicu s drvenim stolom i sjedištima te vrlo skromnu crkvenu opremu. Vizitator je zabilježio da propovjednik ne vodi matične knjige, ali mu je naloženo da nabavi maticu u koju će unositi podatke o krštenima, vjenčanima i umrlima.⁹

U komorskom popisu naselja vlastelinstva Belje iz 1766. godine poimence je popisano sedamdeset i sedam stanovnika Vardarca, osam inkvilina, tri subinkvilina, dvadeset i šestoro oženjene braće i sinova te trinaestorica neoženjenih. Svi su stanovnici Vardarca i dalje bili kalvini, a što se narodnosne pripadnosti tiče, po zabilježenim se imenima i prezimenima može zaključiti da su u velikoj većini bili Mađari, uz sav oprez koji treba zadržati prilikom zaključivanja o narodnosnoj pripadnosti na osnovu antroponimijske građe. Ovaj je popis ustvrdio da stanovnici Vardarca imaju prostrano područje, ali da je ono jako podložno poplavama zbog kojih gotovo uopće ne mogu koristiti svoje livade. Bilo im je dopušteno ribarenje u manjim okolnim ribnjacima, od čega su trećinu ulova bili dužni dati vlastelinstvu. Glavne su im djelat-

---

⁶ Károly Lábad, *Drávaszög ábécé: Néprajzi és folklóri lexikon*, Eszék – Budapest 1996., str. 482.

⁷ Károly Lábad, *Drávaszög lexikon*, Eszék – Budapest 2008., str. 485, 487.

⁸ György Timár, Demografska povijest Baranje do 1910. godine, u: *Zbornik radova Tri stoljeća "Belja"*, Osijek 1986., str. 46.

⁹ *Kanonske vizitacije – Baranja (1729.-1810.)*, prired. Stjepan Sršan, Osijek 2003., str. 47, 49.

nosti bile ratarstvo i stočarstvo, a imali su i drugorazredne vinograde u goricama u obližnjim južnobaranjskim mjestima u sastavu Beljskoga vlastelinstva, a koja su također bila naseljena pretežno kalvinskim mađarskim stanovništvom (Suza, Kneževi Vinogradi, Kotlina, Zmajevac).¹⁰

Popis kotara Branjin Vrh 1785. godine u Vardarcu je zabilježio 610 stanovnika koji su svi bili kalvini mađarske narodnosti i koji su imali svojega propovjednika i učitelja.¹¹ Vardarčani su se i dalje bavili isključivo poljoprivredom i stočarstvom te vinogradarstvom, a promjena nije bilo ni u činjenici da je trećina mjesnoga područja zbog poplava bila beskorisna, a popisivač je zabilježio da se svakogodišnje poplave, iako nanose velike štete, nikako ne mogu spriječiti. U Vardarcu je živio jedan trgovac pravoslavne vjeroispovijesti koji je trgovao najrazličitijom robom i za kojega je utvrđeno da "uglavnom pristojno zarađuje" te da je uz trgovinu u zakup uzeo vlastelinske ribnjake. Sami Vardarčani nisu običavali prodavati svoje proizvode, osim vina, koje su vlastitim prijevozom odvozili u Osijek ili druga slavonska mjesta. Kuće su gradili ili od nabijene zemlje ili od drva, a u jednoj su kući živjele po dvije ili najviše tri obitelji. Naselje je imalo svoju primalju, ali kirurg nije boravio u samom Vardarcu, nego su stanovnici u slučaju potrebe bili prisiljeni osloniti se na medicinske usluge županijskog kirurga udaljenog od njihovog naselja četvrt sata.¹²

Utvrdjivanje demografskih pokazatelja u matičnoj knjizi umrlih reformirane župe Vardarac krajem 18. stoljeća temelji se na analizi u njoj zabilježenih podataka uz primjenu metoda kojima se uobičajeno služi povijesna demografija.¹³ Cilj je

¹⁰ *Stanovništvo i gospodarstvo Baranje 1766. i 1824. godine*, prir. Stjepan Sršan, Osijek 2002., str. 65-68.

¹¹ Prema popisu kotara Branjin Vrh 1785. godine oko 20% ukupnog južnobaranjskog stanovništva pripadalo je protestantskoj vjerskoj zajednici, pri čemu su velika većina njih bili kalvini i pripadnici mađarske narodnosne zajednice – Stjepan Sršan, *Baranja 1785. godine*, Osijek 1999.

¹² Isto, str. 57-62.

¹³ Među hrvatskim su povjesničarima povijesna demografija, metodološka pitanja vezana uz povijesnodemografska istraživanja te uz matične knjige kao povijesni izvor pobudile značajno zanimanje. Među onim autorima koji su u svojim povijesnodemografskim studijama i/ili pojedinačnim radovima dali doprinos proučavanju povijesnodemografskih tema u *predstatističkom* ili *protostatističkom* razdoblju ovom se prilikom navode neki od najznačajnijih i najplodonosnijih, ali se time popis ne iscrpljuje. Monografija Vladimira Stipetića i Nenada Vekarića *Povijesna demografija Hrvatske* (Zagreb – Dubrovnik, 2004.) predstavlja temelj povijesnodemografskim istraživanjima, a knjiga Alice Wertheimer-Baletić, *Stanovništvo i razvoj* (Zagreb, 1999.) nezaobilazna je u metodološkim pitanjima. Od svih hrvatskih područja, najviše je radova posvećeno proučavanju povijesti stanovništva priobalnih područja (Istre, Dalmacije, dubrovačkog i kotorskog područja), među autorima vrijednih znanstvenih radova i monografija s ovih područja mogu se izdvojiti Nenad Vekarić, Stjepan Krivošić, Mladen Andreis, Miroslav Bertosa, Slaven Bertosa i Maja Katušić. U istraživanjima povijesne demografije kontinentalna Hrvatska slabije je zastupljena. Ovdje treba spomenuti Stjepana Krivošića, Antu Gabričevića i Jasnu Čapo koji su se posvetili proučavanju povijesti stanovništva sjeverozapadne Hrvatske. Slavonija je također slabo zastupljena u povijesnodemografskim istraživanjima, a među njezinim demografskim povjesničarima ističe se Robert Skenderović, Darko Vitek, Davorin Hrkać te Jasna Čapo. Istraživanje povijesnodemografskih tema južne Baranje još je slabije zastupljeno, a radovi koji se bave baranjskim stanovništvom su oni Györgyja Timára, Alice Wertheimer-Baletić i Dubravke Božić Bogović.

primjenom kvantitativne, analitičke i deskriptivne metode pružiti saznanja o pojedinim elementima biološkog života pojedinaca te o društveno i kulturno uvjetovanim demografskim obilježjima stanovništva Vardarca u posljednjoj četvrtini 18. stoljeća. Zbog sadržajnih i metodoloških ograničenja karakterističnih za matične knjige

Među autorima koji su se u nekima od svojih radova posebno posvetili proučavanju matičnih knjiga umrlih te pitanjima mortaliteta također se mogu navesti samo neki: Miroslav Bertoša, Maja Šunjić, Tatjana Buklijaš, Nenad Vekarić, Irena Ipšić, Mladen Andreis, ali i drugi autori u sklopu istraživanja matičnih knjiga uopće te istraživanja krize mortaliteta, o čemu će biti više riječi dalje u tekstu. Vladimir Stipetić – Nenad Vekarić, *Povijesna demografija Hrvatske*, Zagreb – Dubrovnik 2004.; Alica Wertheimer-Baletić, *Stanovništvo i razvoj*, Zagreb 1999.; Nenad Vekarić, *Vlastela grada Dubrovnika 1-3*, Zagreb – Dubrovnik 2011.-2012.; Nenad Vekarić, *Pelješki rodovi, I-II*, Dubrovnik 1995.-1996.; Nenad Vekarić, *Stanovništvo poluotoka Pelješca, I*, Dubrovnik 1992.; Nenad Vekarić – Irena Benyovsky – Tatjana Buklijaš – Maurizio Levak – Nikša Lučić – Marija Mogorović – Jakša Primorac, *Vrijeme ženidbe i ritam poroda (Dubrovnik i njegova okolica od 17. do 19. stoljeća)*, Zagreb – Dubrovnik 2000.; Stjepan Krivošić, *Stanovništvo Dubrovnika i demografske promjene u prošlosti*, Dubrovnik 1990.; Mladen Andreis, *Uzroci smrti na otoku Šolti od god. 1825. do 1900. prema podacima iz matičnih knjiga umrlih*, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest*, sv. 22, Zagreb 1989., str. 113-132; Mladen Andreis, *Stanovništvo otoka Brača u drugoj polovici 18. stoljeća*, *Grada i prilozi za povijest Dalmacije*, sv. 13, Split 1997., str. 205-235; Mladen Andreis, *Stanovništvo Kaštela u prvoj polovici 18. stoljeća*, *Grada i prilozi za povijest Dalmacije*, sv. 15, Split 1999., str. 93-129; Mladen Andreis, *Stanovništvo otoka Šolte do godine 1900.*, Šolta, 2011.; Miroslav Bertoša, *Glad i 'kriza mortaliteta' godine 1817: istarski mikrokozmos i evropski kontekst (obavijest o arhivskim sondiranjima i metodama elaboracije*, *Rad JAZU*, knj. 445, Zagreb 1989., str. 3-53; Slaven Bertoša, *Nezakonita djeca u puljskim matičnim knjigama krštenih od 1613. do 1678.*, *Croatia Christiana Periodica*, 42, Zagreb 1998., str. 37-48; Slaven Bertoša, *Život i smrt u Puli: starosjeditelji i doseljenici od XVII. do XIX. stoljeća*, Pazin, 2002., Slaven Bertoša, *Nastanjenici i prolaznici iz Dubrovačke Republike, Boke kotorske i Mletačke Albanije u Puli (17.-19. stoljeće)*, *Analiza Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku*, 41, Dubrovnik 2003., str. 157-174; Slaven Bertoša, *Migracijski smjerovi u mletačkoj Istri: Barban – Pula (17.-19. stoljeće)*, *Zbornik Mire Kolar Dimitrijević*, Zagreb 2003., str. 131-143; Maja Katušić, *Društvena i demografska struktura Kotora u 18. stoljeću (doktorski rad)*, Zagreb 2013.; Stjepan Krivošić, *Stanovništvo i demografske prilike u sjeverozapadnoj Hrvatskoj u XVIII. i prvoj polovini XIX. stoljeća*, Varaždin 1991.; Stjepan Krivošić, *Zagreb i njegovo stanovništvo od najstarijih vremena do sredine XIX. stoljeća*, Zagreb 1981.; Ante Gabričević, *Stanovništvo Varaždina tijekom minulih stoljeća*, Zagreb – Varaždin 2002., Ante Gabričević, *Prirodno kretanje stanovništva na području župe sv. Vida u Brdovcu između 1672. i 1981. godine*, *Starine JAZU*, sv. 59, Zagreb 1984., str. 187-308; Jasna Čapo, *Sezonske varijacije vjenčanih u sjevernoj Hrvatskoj*, *Etnološka tribina*, sv. 12, Zagreb 1989., str. 5-20; Jasna Čapo, *Sezonske varijacije demografskih pokazatelja u sjevernoj Hrvatskoj u 18. i 19. stoljeću*, u: *Zbornik radova Slavonija, Srijem, Baranja i Bačka*, ur. Ante Sekulić, Zagreb 1993., str. 121-142; Robert Skenderović, *Najstarija matična knjiga brodske župe Presvetog Trojstva (1701.-1735.)*, Slavonski Brod 2012.; Robert Skenderović, *Stanovništvo Požege 1699.-1781. prema matičnim knjigama (magistarski rad)*, Zagreb 2002.; Robert Skenderović, *Utjecaj terezijanskih reformi na demografski razvoj slavonskog Provincijala (doktorski rad)*, Zagreb 2005.; Robert Skenderović, *Problemi demografskog razvoja Slavonije u 18. stoljeću*, *Hereditas rerum Croaticarum*, Zagreb 2003., str. 146-153; Robert Skenderović, *Struktura obitelji u selima Požeštine tijekom 18. stoljeća*, *Scrinia Slavonica – Godišnjak Podružnice za povijest Slavonije, Srijema i Baranje Hrvatskog instituta za povijest*, 1, Slavonski Brod 2001., str. 109-123; Darko Vitek, *Osijek u XVIII. stoljeću – od zasebnih gradskih jedinica do jedinstvenog grada (doktorski rad)*, Zagreb 2004.; Darko Vitek, *Prilog poznavanju demografske slike osječkoga Gornjega grada u XVIII. stoljeću*, *Povijesni prilozi*, sv. 27, Zagreb 2004., str. 91-99; Darko Vitek, *Struktura naselja Srijemske županije u 18. stoljeću – s posebnim osvrtom na Tovarnik*, u: *Zbornik - znanstveno stručni skup olč. Ivan Burik, sojedok ojere, mučenik crkve, stradanje Tovarnika i Tovarničke župe 1991. godi-*

kao povijesni izvor za proučavanje predstatističkih društava, nužno je pristupati im s odgovarajućim oprezom, vodeći računa da se podaci dobiveni analizom ne smiju uzimati kao apsolutno točni brojevi, nego kao reprezentativni uzorci demografskih pokazatelja koji mogu otkriti određene demografske trendove.¹⁴

Najraniji zapis u matičnoj knjizi umrlih reformirane župe Vardarac ubilježen je 3. svibnja 1775., kada je umro šezdeset i pet godina star *János Kántor*.¹⁵ Ova se matična knjiga nalazi u jednom svesku s matičnom knjigom rođenih i vjenčanih te čini posljednji dio sveska. Svezak je najstarija zbirka sačuvanih matičnih knjiga var-

---

ne, ur. Nevenka Nekić, Tovarnik 2011., str. 31-40; Darko Vitek – Milan Vrbanus, *Naselja papučkoga kraja u 18. stoljeću*, Osijek 2012.; Davorin Hrkač, *Brod u demografskim izvorima od 1780. do 1850. godine* (doktorski rad), Zagreb 2012.; Jasna Čapo, *Vlastelinstvo Cernik*, Zagreb 1991.; György Timár, *Demografska povijest Baranje*, str. 40-64; Alica Wertheimer-Baletić, *Stanovništvo Baranje u razdoblju 1857-1981. godine*, u: *Zbornik radova Tri stoljeća "Belja"*, Osijek 1986., str. 65-76; Dubravka Božić Bogović, *Rođenje, brak i smrt – stanovništvo južne Baranje u 18. stoljeću*, Beli Manastir 2013.; Maja Šunjić, *Uzroci smrti u župi Komin-Rogotin (1826-1874)*, *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku*, 46, Dubrovnik 2008., str. 318-319; Maja Šunjić, *Na dugo pišem jerbo ne mogu se u manje iskazat: uzroci smrti u župi Desne-Rujnica (1825-1861)*, *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku*, 51/2, Dubrovnik 2013., str. 461-499; Tatjana Buklijaš – Nenad Vekarić, *Mortalitet u Cavtatu (1825-1918)*, *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku*, sv. 36, Dubrovnik 1998., str. 303-420; Irena Ipšić, *Demografske i društveno-gospodarske posljedice epidemije kolere – primjer epidemije u Drenovcima 1873. godine*, *Scrinia Slavonica - Godišnjak Podružnice za povijest Slavonije, Srijema i Baranje Hrvatskog instituta za povijest*, 10, Slavonski Brod 2010., str. 527-545.

¹⁴ O mogućnostima i ograničenjima matičnih knjiga kao povijesnoga izvora te s tim povezanim metodološkim pitanjima u većoj su ili manjoj mjeri pisali gotovo svi autori koji su u svojim radovima matične knjige koristili kao izvor. Međutim, ova su pitanja najsustavnije obradili Miroslav Bertoša, Robert Skenderović, Slaven Bertoša, Nenad Vekarić, Darko Vitek i Davor Lauc. Za problem matičnih knjiga kao povijesnodemografskog izvora važni su i radovi koji se bave pitanjima razvoja imenske formule te općenito antroponimijske građe. Matičnim je knjigama posvećeno poglavlje u već spomenutoj monografiji *Povijesna demografija Hrvatske* kao i tematski blok "Radovi sa znanstvenog skupa 'Matične knjige korijeni identiteta'" u *Vjesniku Državnog arhiva u Rijeci*, sv. 41-42, te tematski blok "Matične knjige kao povijesno-demografski izvori" u *Vjesniku Istarskog arhiva*, sv. 20. – Miroslav Bertoša, *Matične knjige – arhivsko vrelo o demografskim previranjima predindustrijske Europe*, *Vjesnik Državnog arhiva u Rijeci*, sv. 41-42, Rijeka 2000., str. 315-352; Miroslav Bertoša, "Demografija predindustrijske Europe. Od statističke analize do 'zlobočnih tajni'", *Izazovi povijesnog zanata. Lokalna povijest i sveopći modeli*, Zagreb 2002., str. 313-328; Skenderović, *Najstarija matična knjiga*; Robert Skenderović, *Analiza razvoja imenske formule u gradu Požegi i okolnim selima tijekom 18. stoljeća na temelju matičnih knjiga*, *Scrinia Slavonica – Godišnjak Podružnice za povijest Slavonije, Srijema i Baranje Hrvatskog instituta za povijest*, sv. 2, Slavonski Brod 2002., str. 261-276; Bertoša, *Život i smrt*; Nenad Vekarić, *Metoda 'reprezentativne kapi' i genealoška metoda u povijesnoj demografiji*, *Povijesni prilozi*, 39, Zagreb 2010., str. 23-38; Nenad Vekarić, *Prijedlog za klasifikaciju peljeških prezimena*, *Anali zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku*, 30, Dubrovnik 1992., str. 55-78; Nenad Vekarić, *Prijedlog za normiranje dubrovačkih imena i prezimena iz povijesnih vrela*, *Radovi Leksikografskog zavoda Miroslav Krleža*, 6, Zagreb 1997., str. 17-26; Darko Vitek – Davor Lauc, *Logika i povijesne znanosti – problem rekonstrukcije obitelji na temelju matičnih knjiga*, *Povijesni prilozi*, sv. 39, Zagreb 2010., str. 93-104; Petar Šimunović, "Razvitak imenske formule", *Onomastica Jugoslavica*, sv. 9, Zagreb 1982., str. 283-292; Mladen Andreis, *Stanovništvo Višnića – povijesna antroponimija do godine 1900.*, Trogir 1998.

¹⁵ DAOs, HR-DAOs-500, 868RVM.

daračke reformirane župe, a obuhvaća razdoblje od 1762. do 1867. godine.¹⁶ Svezak je tvrdo ukoričen, bez ornamenata, smeđe boje, a čuva se u Državnom arhivu u Osijeku.¹⁷ Rukopis je u matičnoj knjizi umrlih čitak, a svi su zapisi napisani na mađarskom jeziku i kurzivnom humanistikom. Oštećenja teksta u vidu izbljeđenja tinte prisutna su tek u ponekim zapisima, dok drugih oštećenja nema. Upisi teku kontinuirano, kronološkim slijedom, bez naknadnih upisa. Izuzevši prvu stranicu koja je napisana u narativnom, ostali dio podataka bilježen je u tabelarnom obliku. Upisi su većinom potpuni – sadržavaju godinu, mjesec i dan smrti, ime i prezime umrloga, spol, ponekad prezime i ime roditelja, dob, uzrok smrti te način ukopa, a nepotpunih je zapisa razmjerno malo. Tako dan i mjesec smrti nisu zabilježeni u svega deset slučajeva (1,94% svih zapisa), a u još dva slučaja izostavljen je samo dan smrti. Prezime i ime umrloga nije zabilježeno u četrdeset i devet zapisa (9,50% svih zapisa), a u još jednom slučaju nije zabilježeno samo osobno ime. Zanimljivo je da je u čak 74% ovih slučajeva riječ o umrlima ženskoga spola, što vjerojatan uzrok ima u činjenici da je vardaračko društvo bilo tradicionalno patrijarhalno društvo u kojem je bilježenje podataka o ženama smatrano manje važnim, pa ih se lakše propuštalo zabilježiti. Ime i prezime oca, te znatno rjeđe majke umrloga, nije zabilježeno u 182 slučaja (35,27% svih zapisa), dob umrlih u trideset i devet slučajeva (7,56%), uzrok smrti nije naveden u 210 zapisa (40,70%), a način ukopa u samo osamnaest slučajeva (3,49% svih zapisa). Kratice su u matici prisutne samo pri bilježenju načina ukopa (*P* = sahrana s propovijedi ili *E* = sahrana s propovijedi i pjevanjem, te varijacije kratice s više slova).

Godišnja raspodjela umrlih

Budući da je najraniji zapis u matičnoj knjizi umrlih za reformiranu župu Vardarac iz 1755. godine, analiza ukupno obuhvaća dvadeset i šest godina 18. stoljeća. U tom je razdoblju u matičnu knjigu umrlih reformirane župe Vardarac upisano ukupno 516 zapisa, odnosno prosječno je godišnje u Vardarcu umrlo 19,85 osoba.¹⁸ Osamdesetih godina 18. stoljeća prosječan je broj umrlih bio nešto veći od onoga za cijelo promatrano razdoblje i iznosio je prosječno 22,30 umrla godišnje, a u posljednjem je desetljeću bio neznatno ispod prosjeka te je godišnje bilo prosječno 17,90 umrlih. Ako se promatraju petogodišnja razdoblja (Grafikon 1), može se primijetiti da je kretanje broja umrlih razmjerno ujednačeno, ali zbog toga što ne postoje podaci o umrlima iz ranijih desetljeća 18. stoljeća, ne mogu se donositi pouzdani zaključci koji bi upućivali na moguće smanjenje broja umrlih potkraj 18. stoljeća, koje bi bilo uvjetovano poboljšanjem higijenskih, zdravstvenih i uopće životnih uvjeta.¹⁹ Sličan

¹⁶ Matična knjiga rođenih vodi se od 1762., a matična knjiga vjenčanih od 1767. godine.

¹⁷ DAOs, HR-DAOS-500, 868RVM.

¹⁸ Godišnju raspodjelu umrlih vidi u Tablici 1.

¹⁹ O ovim se čimbenicima određeni zaključci mogu izvući na temelju podataka o smrti roditelja i dojenčadi te o prosječnoj doživljenoj dobi, o čemu će riječi biti dalje u tekstu. Većina autora koja analizira podatke iz matičnih knjiga umrlih navodi različite pretpostavke ili metodološkim po-

je trend uočen u posljednjem desetljeću 18. stoljeća u katoličkoj je populaciji u južnoj Baranji kada je došlo do stagnacije broja umrlih, a posljednjih pet godina stoljeća i do vrlo blagog pada broja umrlih u odnosu na prethodno petogodište.²⁰ Unatoč tomu, nema sumnje da stanovništvo kalvinističkog Vardarca (kao, u ostalom, i katolička populacija južne Baranje) pokazuje predtranzicijska obilježja,²¹ a što se najjasnije očituje u činjenici da je stopa mortaliteta visoka, da nije došlo do smanjenja dojenačke smrtnosti kao ni smrtnosti male djece te da je udio umrlih starijih od sedamdeset godina izrazito mali, a o čemu će više biti rečeno dalje u tekstu. Uostalom, ruralno kasnofeudalno južnobaranjsko društvo ne pokazuje posebnosti u gospodarskom ili društvenom razvoju koje bi ga izdvojile iz susjednih područja u istočnoj Hrvatskoj za koja su provedena istraživanja za pojedina naselja i župe potvrdila karakteristična predtranzicijska obilježja sve do pred kraj 19. stoljeća.²²

---

stupcima ili u drugim izvorima utvrđene čimbenike koji utječu na kretanje mortaliteta u nekoj populaciji u određenom razdoblju, a ovom se prilikom upozorava na rad Eugene A. Hammel – Patrick R. Galloway, Utjecaj strukturalnih čimbenika na kratkoročne promjene mortaliteta u Hrvatskoj, Slavoniji i Srijemu u XVIII. i XIX. stoljeću, *Narodna umjetnost: hrvatski časopis za etnologiju i folkloristiku*, god. 34, br. 2, Zagreb 1997., str. 109-135.

²⁰ Božić Bogović, *Rođenje, brak i smrti*, str. 82-84.

²¹ Teorija demografske tranzicije široko je prihvaćena od strane povijesnih demografa, a pretpostavlja promatranje razvoja stanovništva kroz etape koje su uvjetovane gospodarskim, društvenim i kulturnim razvojem. U hrvatskoj su se historiografiji njome bavili mnogi povjesničari, od kojih se navode samo neki: Alica Wertheimer-Baletić, Jakov Gelo, Božena Vranješ-Šoljan, Nenad Vekarić, Vladimir Stipetić, a objavljen je i zbornik radova *Početak demografske tranzicije u Hrvatskoj*, prir. Nenad Vekarić – Božena Vranješ-Šoljan, Zagreb – Dubrovnik 2009.

²² Podaci nekih od provedenih istraživanja za kontinentalnu Hrvatsku pokazuju sljedeće: u Požezi i okolici udio dojenačke smrtnosti u ukupnom broju umrlih je za neke od analiziranih godina u razdoblju 1737.-1751. godine bio i do 40,00%, u Donjem Miholjcu je u razdoblju 1870.-1880. godine bio 31,70%, u Drenovcima u istom je razdoblju bio 19,45%, u Brodu je u razdoblju 1780.-1850. godine bio 23,50%, a u okolnim analiziranim selima u istom razdoblju 26,90%, u križevačkoj župi u razdoblju 1770.-1774. godine 24,00%, u Varaždinu u razdoblju 1771.-1857. prosječno 22,82% a u župi sv. Vida u Brdovcu u razdoblju 1750.-1857. 16,15%, dok je u istoj župi u razdoblju 1801.-1857. udio dojenačkih smrti u ukupnom broju umrlih bio 21,10%; u Donjem Miholjcu udio smrti u dobnoj skupini od prve do četvrte godine života u ukupnom broju umrlih je u razdoblju 1870.-1880. bio 16,21%, u Drenovcima u istom je razdoblju bio 15,72%, u Brodu je u razdoblju 1780.-1850. bio 10,70%, a u okolnim analiziranim selima u istom razdoblju 20,40%, u križevačkoj župi u razdoblju 1770.-1774. godine 19,55%, u Varaždinu u razdoblju 1771.-1857. prosječno 17,26% a u župi sv. Vida u Brdovcu u razdoblju 1750.-1857. godine 16,49%, dok je u istoj župi u razdoblju 1801.-1857. bio 17,40%; u Požezi i okolici je udio umrlih starijih od sedamdeset godina u ukupnom broju umrlih u 18. stoljeću bio oko 5,00%, u Donjem Miholjcu je u razdoblju 1870.-1880. bio 5,89%, u Drenovcima u istom je razdoblju bio 5,44%, u Brodu je u razdoblju 1780.-1850. godine bio 5,30%, a u okolnim analiziranim selima u istom razdoblju 3,10%, u križevačkoj župi u razdoblju 1770.-1774. godine 2,93%, u Varaždinu u razdoblju 1771.-1857. prosječno 3,21% a u župi sv. Vida u Brdovcu u razdoblju 1750.-1857. godine 1,52%, dok je u istoj župi u razdoblju 1801.-1857. udio bio 21,10%; stopa mortaliteta u 18. stoljeću u Požezi i okolici je bila oko 45‰, u Donjem Miholjcu se u razdoblju 1869.-1880. kretala od 59,58‰ 1873. godine do 33,46‰ 1879. godine, u Drenovcima se u istom razdoblju kretala od 69,00‰ 1871. godine do 20,21‰ 1877. godine, u Brodu je u razdoblju 1786.-1790. bila 72,60‰, a u razdoblju 1841.-1845. godine 27,10‰, u sjeverozapadnoj Hrvatskoj je u razdoblju 1748.-1800. bila 49,70‰, 1813.-1817.

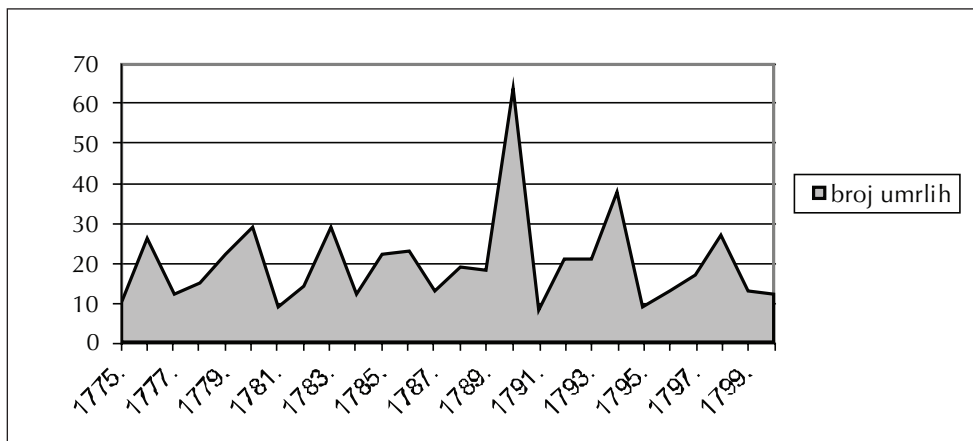
Grafikon 1. Kretanje broja umrlih u Vardarcu tijekom petogodišnjih razdoblja 1776.-1800. godine

Godine s najmanjim brojem umrlih, kada je godišnje umrlo deset ili manje osoba, u pravilnim su razmacima raspoređene tijekom posljednje četvrtine 18. stoljeća. Naime, najmanje umrlih, njih osmero, bilo je 1791. godine, devet je osoba umrlo 1781. i 1795., a deset umrlih bilo je 1775. godine. Daleko je najviše stanovnika Vardarca, njih šezdeset i četvero, umrlo 1790. godine, gotovo dvostruko više nego sljedeće u nizu godina s maksimumom umrlih, 1794. godine, kada je u matičnoj knjizi umrlih bilo trideset i osam zapisa, dok je 1780. i 1783. godine umrlo po dvadeset i devet osoba. Godina 1790. je i u cjelokupnoj katoličkoj populaciji u južnoj Baranji zabilježena kao godina s maksimumom umrlih, a 1794. godina je treća u nizu godina s najvećim brojem umrlih među katolicima.²³ Godina s najvećim brojem umrlih u Vardarcu ukazuje na krizu mortaliteta,²⁴ budući da je broj umrlih gotovo trostruko veći od prosječ-

godine 50,40‰ te 1833.-1837. godine 31,60‰, u Varaždinu se u razdoblju 1770.-1850. kretala od 47,80‰ 1805. godine do 25,10‰ 1870. godine, a u župi sv. Vida u Brdovcu je, primjerice, u razdoblju 1751.-1800. bila 39,90‰, a 1801.-1850. godine 42,60‰. – Skenderović, *Stanovništvo Požege*, str. 106-107; Marija Brandić – Monika Grdiša-Asić – Ivan Čipin, *Stanovništvo Donjeg Miholjca (1870-1880): predtranzicijsko doba*, u: *Početak demografske tranzicije u Hrvatskoj*, Zagreb – Dubrovnik 2009., str. 100, 105; Tamara Alebić – Irena Ipšić – Božena Vranješ-Šoljan, *Stanovništvo Drnovaca (1870-1880): predtranzicijsko doba*, u: *Početak demografske tranzicije u Hrvatskoj*, Zagreb – Dubrovnik 2009., str. 75, 81; Hrkać, *Brod u demografskim izvorima*, str. 86, 115; Krivošić, *Stanovništvo i demografske prilike*, str. 54, 72, 77; Gabričević, *Stanovništvo Varaždina*, str. 197, 214; Ante Gabričević, *Prirodno kretanje stanovništva na području župe sv. Vida u Brdovcu između 1672. i 1981. godine*, *Starine JAZU*, sv. 59, Zagreb 1984., str. 258-259, 277.

²³ Dubravka Božić Bogović, *Rođenje, brak i smrt*, str. 84-85.

²⁴ Pri donošenju zaključaka o uzrocima krize mortaliteta potrebno je biti vrlo oprezan budući da nije moguće razviti jedinstveni model-uzorak krize mortaliteta jer svako pojedino područje i njegovo stanovništvo pokazuju razvojne posebnosti. Iako nije sporno da se mortalitet na nekom području povećava uslijed epidemija, gladi, ratova ili gospodarskih pa i političkih kriza, donoše-

Grafikon 2. Kretanje broja umrlih u Vardarcu 1775-1800. godine

nog broja umrlih koji je u pretposljednem desetljeću 18. stoljeća bio 22,30 smrti godišnje. Osim toga, 1790. godine umrlo je više nego dvostruko više osoba nego 1780. i 1783. godine koje se također ubrajaju među godine s maksimumom umrlih. Na osnovu podataka u matičnoj knjizi umrlih može se zaključiti da je 1790. godine stanovništvo Vardarca, ali i cijele južne Baranje, pogodila nekakva epidemija koja među uzrocima smrti nije jasno identificirana. Naime, te je godine u matičnoj knjizi umrlih reformirane župe Vardarac kao daleko najčešći uzrok smrti navedeno *oslabljenje*. S obzirom na to da je broj umrlih te godine neuobičajeno povećan samo tijekom prvih pet (zimskih i ranoproljetnih) mjeseci, može se pretpostaviti da se radi o nekoj od viroza (prehlada) koje uobičajeno pogađaju stanovništvo upravo u to doba godine.²⁵ Na ovu činjenicu upućuje i podatak da je udio dojenačke smrti 1790. godine bio

nje općih zaključaka na bilo kojem primjeru ili na više primjera moglo bi biti pogrešno. Bertoša, Glad i "kriza mortaliteta", str. 9.

²⁵ I druga istraživanja ukazuju na činjenicu da su godine s najvećom ili većom od uobičajene smrtnosti često rezultat epidemija, ali i drugih uzroka, a ovdje će se navesti samo neki rezultati. Istražujući uzroke smrti u župi Komin-Rogotin, Maja Šunjić zaključila je da su najčešći uzrok povećane smrtnosti epidemije, a u istom je radu utvrdila da je vrućica definirana kao uzrok smrti (premda je riječ o simptomu) najčešće u siječnju i veljači sa silaznom putanjom prema lipnju, što je raspored oboljenja koji se podudara s češćom pojavom prehlada u zimskim mjesecima, dok je u župi Desne-Rujnica vrućica najčešći uzrok smrti u proljetnim mjesecima od ožujka do svibnja (riječ je, dakle, upravo o mjesecima u kojima je u analiziranoj župi Vardarac u godini s maksimumom umrlih zabilježeno povećanje broja umrlih). Mladen Andreis je utvrdio da su u razdoblju 1825.-1900. godine zarazne bolesti bile uzrok smrti u najmanje 20% svih smrtnih slučajeva. Ante Gabričević je za Varaždin pokušao utvrditi uzroke povećane smrtnosti pronalazeći ih, također, pretežno u epidemijama raznih zaraznih bolesti, ali za pojedina razdoblja i u gladi te u bolesti i gladi kao posljedicama ratnih zbivanja. Stjepan Krivošić upozorio je na epidemiju gripe na području ludbreške župe u proljeće 1784. godine, a 1785. godine u proljeće smrtnost su povećale boginje. Natprosječno povećanje stope smrtnosti u Drenovcima uzrokovala je epidemija kolere čije je demografske i društveno-ekonomske posljedice analizirala Irena Ipšić. Krizom

10,94%, dok je u cijelom promatranom razdoblju bio 26,16% svih smrti, dakle sporne je godine bio više nego dvostruko manji, dok se istodobno udio umrlih u ostalim dobnim skupinama promatrane 1790. godine povećao. Što se kretanja broja umrlih u Vardarcu po pojedinim godinama tiče, ono je razmjerno nepredvidivo, kao što je i općenito uobičajeno,²⁶ a što se može primijetiti na donjem grafikonu.

U razdoblju prije prvih modernih popisa stanovnika koji su provedeni sredinom 19. stoljeća nije moguće precizno utvrditi stopu mortaliteta budući da je za izračunavanje stope mortaliteta potreban podatak o broju stanovnika na određenom području u razdoblju za koje se izračunava stopa.²⁷ Nepouzdana i nedovoljno precizni predstatistički popisi stanovnika, ali i nedostaci samih matičnih knjiga zbog kojih se ne može s potpunom pouzdanošću utvrditi odgovara li broj umrlih zabilježen u njima stvarnom broju umrlih, ne daju osnovu za precizno utvrđivanje stope mortaliteta. Ipak, uz sve ograde, stopa mortaliteta može se računati za one godine za koje postoje podaci o broju stanovnika i o broju umrlih, a u slučaju Vardarca u 18. stoljeću riječ je samo o 1785. godini kada je proveden popis kotara Branjih Vrh. Spomenute godine u Vardarcu je popisano 610 stanovnika, a umrle su dvadeset i dvije osobe, što je gotovo identičan broj ranije utvrđenom prosječnom godišnjem broju umrlih osamdesetih godina 18. stoljeća, pa je stopa mortaliteta i za promatranu godinu i za pripadajuće desetljeće 36,07%. Ovako visoka stopa mortaliteta općenito je karakteristična za predtranzicijska društva, a i u većem se dijelu Hrvatske kretala oko 30%.²⁸

Mjesečna raspodjela umrlih

Na kretanje broja umrlih uopće, pa tako i ono po mjesecima, utjecaj su imala i biološka obilježja i s njima povezana otpornost pojedinaca i pojedinih skupina stanovništva, ali se najvažnijima ipak smatraju klimatska obilježja pojedinih godišnjih doba. Primjerice, vlaga i hladnoća ili velike vrućine mogu ljudski organizam učiniti manje otpornim na određene karakteristične bolesti (primjerice bolesti dišnih puto-

---

mortaliteta u Istri 1817. godine, kojoj uzrok nalazi u pandemiji gladi, bavio se Miroslav Bertoša. Maja Katušić je u kotorskim matičnim knjigama 18. stoljeća identificirala godine koje ukazuju na krizu mortaliteta i one s povećanom smrtnosti te ih, uz ograde zbog metodoloških ograničenja, povezala s ratnim zbivanjima i gladi. Šunjić, *Uzroci smrti u župi Komin-Rogotin*, str. 318, 320; Šunjić, *Na dugo pišem*, str. 481; Andreis, *Uzroci smrti na otoku Šolti*, str. 117; Gabričević, *Stanovništvo Varaždina*, 184-190; Krivošić, *Stanovništvo i demografske prilike*, str. 67-68; Ipšić, *Demografske i društveno-gospodarske posljedice*; Bertoša, *Glad i "kriza mortaliteta"*; Katušić, *Društvena i demografska struktura*, str. 131-133.

²⁶ Miroslav Bertoša navodi tvrdnju Michaela W. Flinna koji naglašava, kao jednu od karakteristika *Ancien Régima*, drastične oscilacije mortaliteta u kratkim razdobljima. Bertoša, *Glad i "kriza mortaliteta"*, str. 8.

²⁷ Pod pojmom mortalitet razumijeva se "... općenito učestalost umiranja u jednom stanovništvu ...". Wertheimer-Baletić, *Stanovništvo i razvoj*, Zagreb 1999., str. 239.

²⁸ U Hrvatskoj i Slavoniji je procijenjena stopa mortaliteta u razdoblju 1780.-1850. godine bila 38,60%, a na području cijele Hrvatske se procijenjena stopa mortaliteta za isto razdoblje kretala od 35,3% u razdoblju 1821.-1825. do 40,00% u razdoblju 1845.-1850. godine. Gelo, *Demografske promjene*, str. 148.

va, različite viroze ili boginje u hladnom dijelu godine te crijevne bolesti tijekom ljetnih mjeseci zbog lakše kvarljivosti hrane i nedovoljno pitke vode). Također, lakše širenje zaraznih bolesti i lošiji ishod oboljenja uopće mogao je svoje izvore imati u dužem boravku u zatvorenim prostorima s lošim higijenskim i uopće stambenim uvjetima tijekom hladnijih mjeseci. Osjetljive skupine stanovnika, kao što su primjerice skitnice, ali i sirotinja uopće, zimske je mjesece teže podnosila jer si nije mogla osigurati kvalitetnu obuću i odjeću, dovoljno ogrijeva, a ponekad ni krov nad glavom. Zbog visoke stope smrtnosti novorođenčadi, sezonska raspodjela umrlih dijelom je ovisila i o sezonskoj raspodjeli začeca, odnosno poroda. U poplavnim područjima, kao što je južna Baranja, i razdoblja poplava mogla su utjecati na sezonsku raspodjelu umrlih, manje zbog stradavanja utapanjem, a više zbog dodatnog pogoršanja higijenskih uvjeta nakon povlačenja vode. Budući da je općenito najviše dojenčadi umiralo tijekom jeseni i zime, da su ljeti najčešće umirala starija djeca, a zimi odrasle osobe i starci, može se zaključiti da je sezonska raspodjela mortaliteta povezana i s dobnom strukturom stanovništva. Dakle, premda čovjek neizravno može donekle utjecati na sezonsku raspodjelu mortaliteta, ipak je ovdje izravan čovjekov utjecaj najmanji ako se uspoređi sa sezonskom raspodjelom vjenčanja pa i rođenja.²⁹

Za sjever Europe karakterističan je bio zimski, a za njezin jug ljetni maksimum umrlih. Hrvatski krajevi dijelom slijede ovakvu raspodjelu maksimuma umrlih, pa je u kontinentalnoj Hrvatskoj karakterističan zimski maksimum umrlih, dok je u južnoj i primorskoj Hrvatskoj puno veća raznovrsnost te su utvrđeni maksimumi i u zimskim i u jesenskim i u ljetnim mjesecima. Kontinentalna Hrvatska imala je ljetni, a južna i primorska Hrvatska ljetni i proljetni minimum umrlih.³⁰

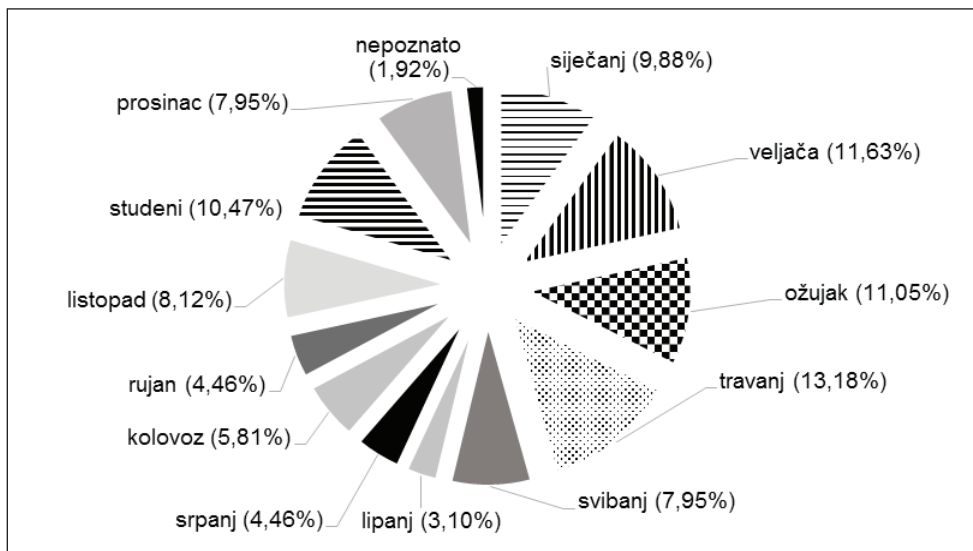
U Vardarcu je krajem 18. stoljeća najviše ljudi umrlo tijekom travnja (13,18%), veljače (11,63%) i ožujka (11,05%), dakle tijekom hladnoga zimskog mjeseca te prijelaznog razdoblja između kasne zime i ranoga proljeća koje je obilježeno nestabilnim klimatskim uvjetima, a nakon toga slijede hladni kasnojesenski studeni (10,47%) te zimski siječanj (9,88%). Razlika među udjelima pojedinih mjeseci u ukupnom broju umrlih razmjerno je mala za sve mjesece, osim za četiri mjeseca u kojima je utvrđen sezonski minimum umrlih, a to su lipanj (3,10%), rujanj (4,46%), srpanj (4,46%) i kolovoz (5,81%), a što su sve mjeseci u toplom ljetnom dijelu godine. Promatrano prema spolu, razlike u sezonskoj raspodjeli umrlih su male (i međusobno i u odnosu na ukupnu populaciju), pa je tako najviše muškaraca umiralo u siječnju, veljači i travnju, dok su žene najčešće umirale u travnju, studenom i ožujku.³¹ Ovakva se sezonska raspodjela umrlih gotovo potpuno uklapa u trendove karakteristične za kontinentalnu Hrvatsku.³²

²⁹ *Početak demografske tranzicije*, str. 44; Maja Katušić, *Društvena i demografska struktura*, str. 136.

³⁰ Čapo, *Sezonske varijacije*, str. 127; *Početak demografske tranzicije*, str. 44; Katušić, *Društvena i demografska struktura*, str. 134-135.

³¹ Mjesečnu raspodjelu umrlih vidi u Tablicama 2-4.

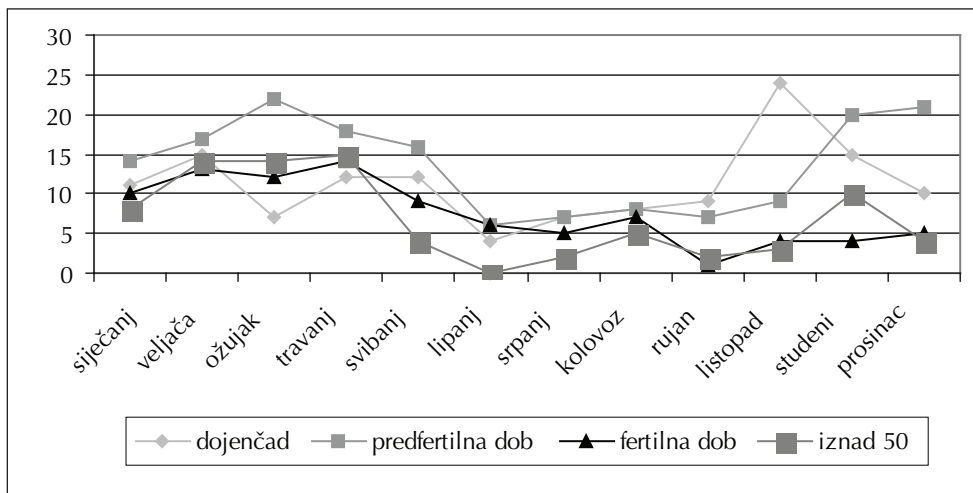
³² Za Donji Miholjac i za Drenovce u razdoblju 1870.-1880. godine bio je karakterističan zimski maksimum te proljetno-ljetni minimum umrlih, za Brod za razdoblje 1780.-1850. zimski i rano-

Grafikon 3. Udio umrlih po mjesecima u Vardarcu krajem 18. stoljeća

Ako se sezonska raspodjela umrlih promatra u odnosu na dobne skupine, u Vardarcu su krajem 18. stoljeća osobe starije od pedeset godina najčešće umirale tijekom travnja, veljače i ožujka, dakle tijekom ranoproljetnih i zimskih mjeseci, kada je umrlo 53,09% osoba u toj dobnoj skupini, dok ih je najmanje umrlo u toplom dijelu godine, odnosno tijekom lipnja (lipanj je mjesec u kojem nije zabilježena ni jedna smrt osobe starije od pedeset godina), rujna i srpnja, kada je umrlo svega 4,94% osoba koje su pripadale ovoj dobnoj skupini. Ovako izražena sezonska raspodjela ukazuje na utjecaj klimatskih prilika na smrtnost unutar populacije starije od pedeset godina za koju su se najtežima pokazali prijelazni i promjenjivi kasnozimski i ranoproljetni mjeseci u kojima su uobičajeno češće različite viroze. Što se tiče populacije u fertilnoj dobi, mjeseci s maksimumom umrlih u potpunosti se poklapaju s onima u dobnoj skupini starijih od pedeset godina te je tijekom travnja, veljače i ožujka umrlo 43,33% osoba koje su pripadale ovoj dobnoj skupini, dok su kasnoljetni i jesenski mjeseci rujanj, studeni i listopad oni u kojima ih je umrlo najmanje, njih 10%. Iako je razlika u sezonskom maksimumu i minimumu umrlih manje izražena nego među stanovnicima starijima od pedeset godina, ona i dalje jasno ukazuje na utjecaj klimatskih uvjeta na smrtnost. Međutim, dok se i maksimum i minimum umrlih

proljetni maksimum te ljetni minimum, za Varaždin u razdoblju 1771.-1857. godine zimsko-proljetni maksimum i ljetni minimum, jednako kao i za Brdovec u razdoblju 1751.-1857. te za sjeverozapadnu Hrvatsku u 18. i prvoj polovici 19. stoljeća. Brandić – Grdiša-Asić – Čipin, *Stanovništvo Donjeg Miholjca*, str. 109; Alebić – Ipšić – Vranješ-Šoljan, *Stanovništvo Drnovaca*, str. 85; Hrkać, *Brod u demografskim izvorima*, str. 96; Gabričević, *Stanovništvo Varaždina*, str. 192; Gabričević, *Prirodno kretanje stanovništva*, str. 253-254; Krivošić, *Stanovništvo i demografske prilike*, str. 59.

Grafikon 4. Mjesečna raspodjela umrlih po dobi u Vardarcu krajem 18. stoljeća

u populaciji starijoj od pedeset godina u potpunosti poklapa s onima utvrđenima za cjelokupno stanovništvo Vardarca, kada su u pitanju stanovnici u fertilnoj dobi ova-
 kvo se podudaranje odnosi samo na maksimum umrlih. Naime, stanovništvo u fer-
 tilnoj dobi najmanje je umiralo tijekom kasnojletnih i jesenskih mjeseci, odnosno ti-
 jekom rujna, studenoga i listopada, pri čemu studeni i listopad ne pripadaju među
 mjesece s minimumom umrlih u cjelokupnoj populaciji. Ovo se možda može obja-
 sniti većim naporima i mogućim opasnostima od ozljeda i stradavanja kojima je tije-
 kom radnih ljetnih mjeseci bilo izloženo poljodjelsko stanovništvo Vardarca, ali ma-
 tične knjige ni drugi dostupni izvori nažalost ne sadrže podatke koji bi potkrijepili
 ili opovrgnuli ovu pretpostavku.³³

Djeca u predfertilnoj dobi od prve do četrnaeste godine života u Vardarcu su naj-
 češće umirala tijekom ožujka, prosinca i studenoga kada ih je umrlo 38,18%, a mjese-
 ci s najmanje smrti unutar ove dobne skupine su ljetni, ranijosenski i kasnoproljet-
 ni topli mjeseci lipanj, rujanj i srpanj kada je umrlo 12,12% djece u predfertilnoj dobi.
 Ovakva raspodjela maksimuma i minimuma umrlih ove dobne skupine ne odgova-
 ra ranije navedenim uobičajenim trendovima budući da su djeca u predfertilnoj do-
 bi u Vardarcu najrjeđe umirala upravo tijekom ljetnih mjeseci koji su inače utvrđeni
 kao oni u kojima djeca ovog uzrasta najčešće umiru, a što je pojava koja se uglavnom
 povezuje s crijevnim oboljenjima. Objašnjenje za veću smrtnost tijekom hladnih mje-
 seci možda se može naći u nedovoljnoj otpornosti na bolesti koje su češće upravo u
 hladnom i promjenjivom dijelu godine. Ovu pretpostavku dijelom potkrjepljuje či-

³³ U prilog ovoj pretpostavci možda može ići činjenica koju iznosi Jakov Gelo, a to je da je prosječ-
 na smrtnost muškaraca u drugom dijelu njihovog aktivnog života 1857. godine bila vrlo visoka,
 a što je izravno uvjetovano teškim fizičkim radom. Gelo, *Demografske promjene*, str. 168.

njenica da je velika većina smrti djece u predferilnoj dobi kojima je kao uzrok naveden kronični bronhitis ili upala grla zabilježena upravo u mjesecima s maksimumom umrlih ove dobne skupine. S druge strane, ova pojava, zajedno s neuobičajeno malom smrtnosti roditelja (o čemu će više riječi biti dalje u tekstu), može ukazivati na bolje, odnosno u promatranom vremenu i za promatrani prostor iznadprosječne higijenske uvjete, ali za ovu pretpostavku dosad nisu nađeni dokazi u drugim povijesnim izvorima. Djeca do napunjene prve godine života najčešće su umirala tijekom listopada, veljače i studenoga, kada je umrlo 40,30% dojenčadi, a što je vezano uz maksimum rođenja koji je u Vardarcu bio tijekom rujna, listopada i veljače. Najmanje dojenčadi umiralo je tijekom lipnja, svibnja i srpnja (njih 13,43%), što je također uglavnom povezano s minimumom rođenja jer lipanj i srpanj (uz svibanj) pripadaju među tri mjeseca u kojima se stanovnicima Vardarca rodilo najmanje djece.³⁴

Spolna i dobna struktura umrlih

Budući da u matičnoj knjizi umrlih u samo 7,56% zapisa nije zabilježena dob umrlih stanovnika Vardarca, može se smatrati da su podaci o dobnoj strukturi umrlih razmjerno pouzdani, premda je oprez pri donošenju zaključaka nužan. Naime, iako su matične knjige krštenih, vjenčanih i umrlih reformirane župe Vardarac redovito vođene, primjena genealoške metode kojom bi se mogla utvrditi dob umrlih u onim slučajevima kada nije zabilježena, otežana je izraženom imenskom i prezimskom entropijom, pa se za samo manji broj umrlih dob na taj način mogla utvrditi s razmjernom sigurnošću. Osim toga, kao metodološko ograničenje prilikom analize dobne strukture koje donekle iskrivljuje rezultate treba u obzir uzeti problem zaokruživanja na desetice te nešto rjeđe petice broja godina umrlih što se može primijetiti u nerazmjernom gomilanju broja umrlih u "okruglim" godinama života, ali se ova pojava u matičnoj knjizi umrlih reformirane župe Vardarac primjećuje tek u populaciji starijoj od trideset godina. Do zaokruživanja je moglo doći bilo zbog toga što su sama umiruća osoba, odnosno njezini ukučani, tek otprilike znali kada je rođena, pa je i pastor dob u trenutku smrti bilježio otprilike, zaokružujući. Ipak se može primijetiti da je dob umrlih, pogotovo djece, razmjerno precizno bilježena, a uz godine ponekad su bilježeni i mjeseci starosti, dok su za mlađu djecu bilježeni dani i/ili tjedni starosti. Ipak je i kod umrle novorođenčadi dolazilo do zaokruživanja jer se dob prilično često određivala tjednima, što nerazmjerno gomila broj novorođenčadi koja je u trenutku smrti bila stara sedam, četrnaest, dvadeset i jedan te dvadeset i osam dana.³⁵

³⁴ U Brodu u razdoblju 1780.-1850. godine te u Novoj Gradiški, Cerniku, Garčinu i Trnjani u razdoblju 1750.-1850. godine utvrđeni su gotovo identični trendovi, odnosno podudaranje sezonske raspodjele smrti dojenčadi sa sezonskom raspodjelom začeca, odnosno rođenja te zimski maksimum smrti populacije starije od pedeset godina. Razlika postoji s obzirom na predferilni kontingent za kojega je u tim mjestima, za razliku od Vardarca, utvrđen uobičajeni ljetni maksimum. Hrkać, *Brod u demografskim izvorima*, str. 98; Čapo, *Sezonske varijacije*, str. 133.

³⁵ Na teškoće nebilježenja ili neredovitog bilježenja dobi umrloga te na nepreciznost i zaokruživanja zabilježene dobi upozoravaju i drugi autori, od kojih se spominju samo neki: Gabričević, *Stanovništvo Varaždina*, str. 194-195; Skenderović, *Stanovništvo Požege*, str. 107; Katušić, *Društvena i demografska struktura*, str. 136-137; Hrkać, *Brod u demografskim izvorima*, str. 111.

Općenito, smrtnost muške djece veća je od smrtnosti ženske djece tijekom prvih godina života, a muškarci su uobičajeno umirali više nego žene i u drugim starosnim skupinama, osim fertilne u kojoj je umiralo više žena, osobito između dvadesete i tridesete godine života, što je pretežno povezano s problemima pri porodu. Jakov Gelo je utvrdio da je se Hrvatskoj u razdoblju 1780.-1981. godine redovito umiralo nešto više muškaraca nego žena te navodi da je do 1880. godine ovakva spolna struktura umrlih uglavnom bila uvjetovana spolnom strukturom ukupnog stanovništva i osobito spolnom strukturom živorođenih, jer se rađalo nešto više muške djece, pa je to nužno u masi umrlih uvjetovalo nešto više muškog stanovništva.³⁶ Međutim, u Vardarcu je u posljednjoj četvrtini 18. stoljeća ukupno među umrlima bilo nešto više žena (50,39%), nego muškaraca (49,22%), a sličan je omjer zabilježen i u katoličkoj populaciji u južnoj Baranji.³⁷

Ako se spolna struktura umrlih promatra u odnosu prema dobnim skupinama, u većini je broj umrlih muškaraca i žena bio podjednak ili je umiralo nešto više muškaraca. Izraženije veći broj muškaraca umirao je tek u dobnim skupinama od desete do četrnaeste godine (60% umrlih bili su dječaci) te osobito u dobnj skupini od četrdeset i pete do četrdeset i devete godine života (tada su čak 77,78% svih umrlih bili muškarci). Dječaci su češće umirali u neonatalnoj dobi (54,76% djece koja je umrla tijekom prva četiri tjedna života bili su dječaci), a djevojčice su češće umirale u postneonatalnoj dobi (60,78% djece koja su umrla od 28. do 365. dana starosti bile su djevojčice). Djevojčice su češće umirale i u dobnj skupini od prve do četvrte godine (54,39% umrle djece u ovoj dobnj skupini). Broj umrlih žena u odnosu na muškarce značajnije je izražen u dobnj skupini od trideset i pet do trideset i devet godina (66,67% umrlih u ovoj dobnj skupini), a što se može povezati s problemima vezanim uz porod. Ipak, ako se promatra cijelo fertilno razdoblje, udio žena u njemu manji je od udjela muškaraca i iznosi 43,04%. Nadalje, žena je više među umrlima u dobnj skupini od šezdeset do šezdeset i četiri godine (čak su 70,59% umrlih u ovoj dobnj skupini bile žene), a što je povezano s time što su žene u prosjeku živjele duže od muškaraca, a muškaraca je bilo više u skupini starijoj od pedeset godina (51,61% umrlih u ovoj dobnj skupini).³⁸

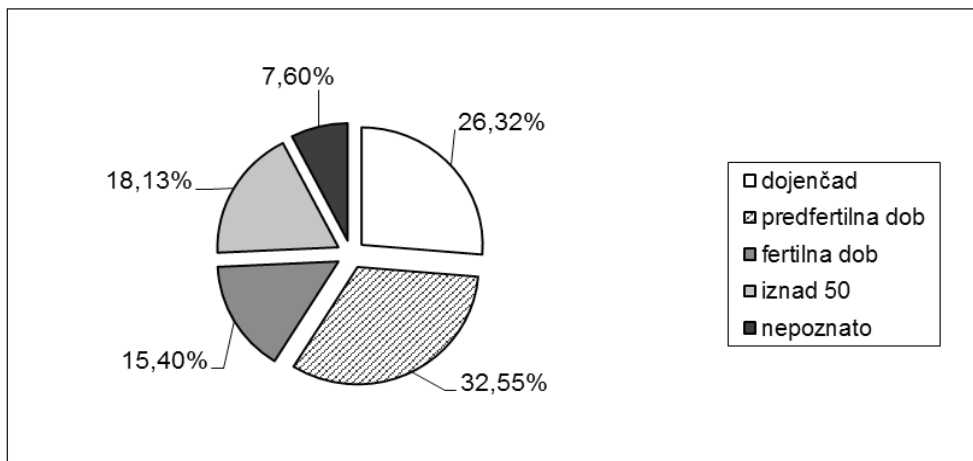
Jedan od važnih pokazatelja higijenskih uvjeta, razine medicinskih spoznaja, dostignutog životnog standarda, ali i društvenog i gospodarskog razvoja neke zajednice uopće je smrtnost dojenčadi budući da se visoke stope smrtnosti dojenčadi pove-

³⁶ Gelo, *Demografske promjene*, str. 165-166; Katušić, *Društvena i demografska struktura*, str. 139-140.

³⁷ Istodobno je, kao što je ranije navedeno kao uobičajeno u cijeloj Hrvatskoj, u Vardarcu u istom razdoblju rođeno nešto više dječaka (50,34%). Spol u matičnoj knjizi umrlih reformirane župe Vardarac nije zabilježen niti ga je moguće utvrditi na osnovu imena djeteta u samo dva slučaja (0,39%). DAOs, HR-DAOS-500, 868RVM.

³⁸ Broj umrlih prema spolu i dobnim skupinama vidi u Tablici 5. – Dobnom strukturom umrlih Vardarac se uglavnom uklapa u opće trendove u Hrvatskoj (1857. godine preko 30% svih umrlih bili su dojenčad, nešto manje od 5% umrlih su bili stariji od sedamdeset godina, najviše je muškaraca umiralo između četrdeset i pete te četrdeset i devete godine života, a žena između pedesete i pedeset devete godine života). Gelo, *Demografske promjene*, str. 166.

Grafikon 5. Dobna struktura umrlih u Vardarcu potkraj 18. stoljeća

zuju s niskim životnim standardom, neobrazovanošću, lošim higijenskim uvjetima i nepostojanjem zdravstvene zaštite. Za predtranzicijska društva, kakvima pripada i južnobaranjsko društvo u 18. stoljeću, karakteristična je visoka smrtnost dojenčadi na koju su, uz spomenute vanjske društvene čimbenike, utjecali i različiti biološki čimbenici, kao što primjerice različite komplikacije pri porodu ili nasljedne bolesti. Jakov Gelo utvrdio je da je u Hrvatskoj u razdoblju 1780.-1880. godine svake godine najmanje petina živorođenih umirala prije navršene prve godine života.³⁹ U ove se trendove uklapa Vardarcu u kojem su također djeca činila najosjetljiviju dobnu skupinu. Naime, djeca do napunjene prve godine života činila su 26,21% u broju umrlih u Vardarcu, pri čemu je udio djece umrle u neonatalnoj dobi iznosio 16,31%, a one u postneonatalnoj dobi 9,90% svih umrlih. Novorođenčad je najrjeđe umirala tijekom i neposredno nakon poroda, pa je samo 3,57% sve novorođenčadi umrlo tijekom prva dvadeset i četiri sata nakon rođenja, a najviše ih je umrlo tijekom prvoga tjedna života (čak 77,94%). Najviše umrlih bilo je u predfertilnoj dobi (32,43%), što znači da je u Vardarcu u posljednjoj četvrtini 18. stoljeća od svih umrlih njih čak 58,64% umrlo do petnaeste godine života. U fertilnoj je dobi umrlo 15,34% stanovnika Vardarca, a 18,06% živjelo je duže od pedesete godine života, pri čemu je samo 6,80% umrlih imalo sedamdeset ili više godina.

Prosječna doživljena dob u Vardarcu krajem 18. stoljeća bila je niska i iznosila je svega 19,85 godina. Za muškarce ona je bila 21,28 godina, a za žene je bila 18,36 godina, što je u skladu s ranije utvrđenom spolnom strukturom umrlih prema pojedinim

³⁹ Gelo je kao jedan od mogućih uzročnika osobito visoke smrtnosti dojenčadi u Slavoniji (u neposrednom susjedstvu južne Baranje), koja je bila područje najintenzivnije mortaliteta dojenčadi u Hrvatskoj, naveo čedomorstvo u cilju održavanja posjeda kroz jednog nasljednika, navodeći da je riječ o "poznatoj" pojavi u Slavoniji. Gelo, *Demografske promjene*, str. 158-159, 163.

dobnim skupinama.⁴⁰ Kad se pri izračunu prosječne doživljene dobi izostavi dojenčad, ona se penje na 27,75 godina, pri čemu su muškarci prosječno doživjeli 29,31, a žene 26,09 godina. Ovi podaci proturječe općenito uobičajenom dužem prosječnom životu žena od muškaraca, a uzrok tome nalazi se u ranije utvrđenoj velikoj smrtnosti ženske djece u postneonatalnoj dobi te u dobnoj skupini od prve do četvrte godine starosti. Na to ukazuje i činjenica da se prosječna doživljena dob, kada se izostave djeca do pete godine starosti, penje na 40,74 godine, pri čemu se prosječna doživljena dob muškaraca i žena izjednačuje. Nadalje, u dobnoj skupini starijoj od pedeset godina 51,61% su muškarci, a među dugovječnima, odnosno onima koji su umrli u dobi od osamdeset i više godina, muškarci čine čak 70%.

U predtranzicijskim se društvima općenito uz visoku smrtnost dojenčadi vezuje i visoka smrtnost roditelja najčešće uzrokovana nestručnošću babica te nehigijenskim uvjetima u kojima se porod odvijao.⁴¹ Već je rečeno da je u većini dobnih skupina umiralo više muškaraca nego žena, ali je broj umrlih žena neznatno veći u dobnoj skupini od dvadeset i pete do dvadeset i devete godine starosti te nešto značajnije veći u dobnoj skupini od trideset i pete do trideset i devete godine života, dok je u dobnoj skupini od tridesete do trideset i četvrte godine starosti broj umrlih muškaraca tek neznatno veći od broja umrlih žena. Ipak, udio stanovnica Vardarca koje su u posljednjoj četvrtini 18. stoljeća umrle u fertilnoj dobi u ukupnom broju umrlih žena je 9,26%, dok je udio žena umrlih nakon pedesete godine života 12,26%. Ovi podaci ukazuju na relativno malu smrtnost roditelja, a na to ukazuje i činjenica da su u samo sedam slučajeva kao uzrok smrti žena u fertilnoj dobi navedene komplikacije tijekom ili nakon poroda. Također, maksimum umrlih žena u fertilnoj dobi tek se manjim dijelom poklapa s maksimumom rođenih. Naime, u Vardarcu se najviše djece rađalo tijekom rujna, listopada i veljače, dok je daleko najviše žena u fertilnoj dobi umiralo tijekom travnja, a zatim tijekom veljače i kolovoza, pri čemu valja imati na

⁴⁰ Iako se vrlo niskom prosječnom doživljenom dobi Vardarac uklapa u opće trendove predtranzicijskih društava, ipak postoje određene razlike u odnosu na rezultate istraživanja za pojedina druga područja u kontinentalnoj Hrvatskoj, među kojima je najuočljivija ta da je češće prosječna doživljena dob žena nešto veća od one muškaraca, za razliku od Vardarca (i križevačke župe) te da je općenito prosječna doživljena dob u Vardarcu nešto niža nego u drugim primjerima. Naime, u Brodu je u razdoblju 1780.-1850. godine prosječna doživljena dob bila 25,2 godine, za muškarce 24,9, a za žene 25,7 godina, dok je u okolnim selima prosječna doživljena dob bila 21,4 godine, za muškarce 20,8, a za žene 22 godine; u Varaždinu je u razdoblju 1771.-1857. godine prosječna doživljena dob bila 25,82 godine; u ludbreškoj je župi u razdoblju 1785.-1790. za muškarce prosječna doživljena dob bila 23,6, a za žene 24,2 godine, u križevačkoj župi za muškarce 22,9, a za žene 22 godine te u gradu Križevcima za muškarce 23,7, a za žene 24,5 godina; u cijeloj Hrvatskoj je prosječna starost umrlih 1857. godine bila 21,8 godina. – Hrkać, *Brod u demografskim izvorima*, str. 117; Gabričević, *Stanovništvo Varaždina*, str. 196; Krivošić, *Stanovništvo i demografske prilike*, str. 71; Gelo, *Demografske promjene*, str. 170.

⁴¹ U gotovo svim istraživanjima koja se bave uzrocima smrti te često i u dijelu u kojem su istraživanja temeljena na podacima iz matičnih knjiga umrlih posvećena dobnoj strukturi umrlih, razmatraju se pitanja smrtnosti roditelja. O smrtnosti roditelja vidi više također u: Vekarić – Benyovsky – Buklijaš – Levak – Lučić – Mogorović – Primorac, *Vrijeme ženidbe i ritam poroda*, str. 104-106.

umu je veljača jedan od mjeseci koji ulazi u maksimum umrlih u cijeloj populaciji u fertilnoj dobi te je jedan od hladnih zimskih mjeseci koji općenito mogu loše utjecati na ljudski organizam i zdravlje. Ipak se zaključci o razmjerno maloj smrtnosti roditelja u Vardarcu krajem 18. stoljeća moraju uzeti s oprezom jer zbog ograničenja izvora u kojem nisu redovito bilježeni uzroci smrti te nemogućnost primjene genealoške metode ovaj podatak nije moguće utvrditi s potpunom sigurnošću.

U matičnoj knjizi umrlih reformirane župe Vardarac deset je osoba umrlo u dobi od osamdeset i više godina, pa je udio dugovječnih u ukupnom broju umrlih svega 1,94%. Pri tome su gotovo sve dugovječne osobe umrle između svoje osamdesete i devedesete godine života, dok je u matičnoj knjizi zabilježen samo jedan stogodišnjak. Riječ je o *Istvánu Bálintu* koji je umro 3. listopada 1789. od *oslabljenja*.⁴²

Uzroci smrti

S obzirom na stupanj razvoja medicinske znanosti u 18. stoljeću postoje bitne razlike u odnosu na suvremenost kako u samom poznavanju bolesti i njihovih uzroka, tako i u dijagnostici, ali i u nazivima pojedinih bolesti. Osim toga, u matične knjige umrlih uzrok smrti bilježili su svećenici koji najčešće nisu bili medicinski obrazovani, a vjerojatno je da ni samo određivanje uzroka smrti često nije provodilo medicinsko osoblje jer je nedostatak školovanih liječnika bio problem koji je bio još izraženiji u provinciji te u ruralnom području kakva je bila Baranja.⁴³ Stoga je većina zabilježenih uzroka smrti nedovoljno definirana, a čak i kad je izrijekom navedena bolest od koje je umrli preminuo to ipak nužno ne znači da je osoba zaista i umrla baš od te bolesti, pogotovo jer su se često uzroci smrti bilježili zapravo prema simptomima, a ne prema stvarnom nazivu bolesti.⁴⁴ Ipak, uz sve ograde, podaci zabilježeni o uzrocima smrti u matičnim knjigama u određenoj mjeri mogu ukazati na neke osnovne trendove te dijelom dati uvid u uvjete života.

U matičnoj knjizi umrlih reformirane župe Vardarac u razdoblju od 1775. do 1800. godine u 59,30% svih slučajeva zabilježen je uzrok smrti.⁴⁵ Kao najčešći uzrok smrti (26,47% svih zapisa sa zabilježenim uzrokom smrti) navedeno je *oslabljenje*, što znači da je zapravo riječ o neodređenom simptomu iza kojega se mogu skrivati različiti uzroci smrti. Sljedeći najčešći uzrok smrti bile su boginje od kojih je umrlo 22,22%

⁴² DAOs, HR-DAOS-500, 868RVM.

⁴³ O medicinskom osoblju u 18. stoljeću u slavonskom Provincijalu vidi u: Robert Skenderović, Zdravstvene reforme Marije Terezije u slavonskom Provincijalu i *Generale Normativum Sanitatis iz 1770.*, *Scrinia Slavonica – Godišnjak Podružnice za povijest Slavonije, Srijema i Baranje Hrvatskog instituta za povijest*, sv. 5, Slavonski Brod 2005., str. 115-143.

⁴⁴ Maja Šunjić, Uzroci smrti u župi Komin-Rogotin (1826-1874), *Analiz Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku*, sv. 46, Dubrovnik 2008., str. 318-319. Uzrocima smrti bavila se u svojim radovima većina autora koji su svoja istraživanja temeljili na matičnim knjigama umrlih, a ovdje se spominju samo neki: Andreis, Uzroci smrti na otoku; Šunjić, Na dugo pišem; Bertoša, *Život i smrt*.

⁴⁵ Za nazive bolesti i definiranje uzroka smrti korištena je sljedeća literatura: Emil Palich, *Magyar-szerbhorvát kéziszótár*, Budapest 1988.

svih stanovnika Vardarca za koje je zabilježen uzrok smrti, a ovaj je uzrok zabilježen isključivo u slučajevima smrti djece do napunjene devete godine života. Sljedeći su najčešći uzroci smrti bili sepsa (7,19% svih smrti sa zabilježenim uzrokom), oteknuće (5,88%), bronhitis (4,25%), gušenje (3,92%) te iznenadna smrti (2,94%), iz čega se može vidjeti da veći dio ovih najčešćih uzroka smrti zapravo opisuje simptome, a ne bolesti. Tek zatim slijedi smrt tijekom ili nakon poroda (2,29% svih smrti sa zabilježenim uzrokom) te bolesti kao što su petehije, pleuritis, sušica, epilepsija, tetanus, vodena bolest, rak, gangrena, žutica, bruha, dizenterija ili moždani udar, svi sa svega nekoliko ili tek jednim zabilježenim slučajem. Naravno, određenje ovih bolesti kao uzroka smrti, čak i kad su jasno definirane, treba uzimati s oprezom iz ranije navedenih razloga. Nerijetko su uzroci smrti (koji se u zapisima također pojavljuju u svega nekoliko ili tek u po jednom zabilježenom slučaju) vrlo neodređeni: bolest, ozbiljna bolest, jaka bol, nemoć, omamljenost. Poneki od navedenih uzroka smrti nešto su određeniji, ali i dalje nedovoljno jasni za preciznije utvrđivanje uzroka smrti: vrućica, grlobolja, oteknuće grla, pljuvanje ili povraćanje krvi, smrt u osmom mjesecu trudnoće, nesretan slučaj, zakržljalog noge ili, u slučaju jednog petogodišnjeg dječaka,⁴⁶ smrt uzrokovana rasteњem zubi. Također su zabilježena dva mrtvorođena djeteta, jedna smrt djeteta neposredno nakon rođenja te dva prijevremena rođenja. Starost i prirodna smrt navedeni su kao uzroci smrti četiriju osoba starijih od sedamdeset godina. Stanovnici Vardarca, kako se može iščitati iz zapisa o uzrocima smrti, razmjerno su rijetko umirali nesretnim slučajem pa se tako osim jednog izrijekom tako zabilježenog slučaja, u zapisima matične knjige umrlih može naći tek još jedno stradavanje u požaru te četiri utapanja, od kojih je za samo jedno preciznije navedeno da se dogodilo u Dunavu.⁴⁷ Među stanovnicima Vardarca u posljednjoj četvrtini 18. stoljeća nije zabilježen nijedan slučaj umorstva. Tek je jedna tragična smrt dječaka *Imre Kis Petea*, sina *Pétera Kis Petea*, staroga godinu i pol dana, koji je umro 26. listopada 1792., bila uzrokovana "nebrigom majke", ali izvor ne nudi detaljnije pojašnjenje.⁴⁸

Zaključak

Premda se i katolička populacija u južnoj Baranji u 18. stoljeću pokazivala kao relativno zatvoreno društvo, zatvorenost kalvinske zajednice bila je u određenom smislu još izraženija. Naime, u naselja s većinskim reformiranim stanovništvom (Kamenac, Karanac, Kopačevo, Kotlina, Lug, Suza i Vardarac), koje je pripadalo gotovo isključivo mađarskoj narodnosnoj skupini, tijekom cijelog 18. stoljeća uglavnom nisu doseljavali pripadnici drugih vjeroispovijesti, premda je vjerska i narodnosna struk-

⁴⁶ Riječ je o *Jánosu Farkasu*, sinu *Miklosa Farkasa*, koji je umro 21. travnja 1779. – DAOs, HR-DAOS-500, 868RVM.

⁴⁷ U Dunavu se 4. ožujka 1798. utopio četrdesetogodišnji *István Ostoros*. – DAOs, HR-DAOS-500, 868RVM.

⁴⁸ DAOs, HR-DAOS-500, 868RVM.

tura južne Baranje bila izrazito složena, a susjedna su južnobaranjska naselja bila nastanjena katolicima i pravoslavnima, odnosno Hrvatima, Nijemcima i Srbima. U kalvinska je naselja doselio tek manji broj katolika, također Mađara, a kao posebnost može se navesti Karanac, u kojega su u nešto većem broju doselili i Nijemci katolici. Stanovnici Vardarca, ali i ostalih mađarskih reformiranih naselja u južnoj Baranji, brak su gotovo bez iznimke sklapali s pripadnicima svoje vjerske i narodnosne skupine, birajući bračne partnere uglavnom u obližnjim baranjskim naseljima. Uzrok zatvorenosti možda bi se mogao tražiti u dobroj organiziranosti i čvrstoj povezanosti pripadnika ovih protestantskih zajednica. Moguće je da je važnost obrane posebnosti vjerskog identiteta za pripadnike zajednice porasla nakon ulaska u katoličku Habsburšku Monarhiju, budući da u njoj pripadnicima nekatoličkih vjeroispovijesti tijekom većega dijela 18. stoljeća nisu bila osigurana jednaka prava. Vrlo je vjerojatno da je zatvorenost reformiranih zajednica bila potaknuta i narodnosnim i jezičnim razlikama, što bi se moglo zaključiti i na osnovu činjenice da su znatno češća naselja s mješovitim hrvatskim i rašanskim (srpskim) stanovnicima, koji su jezično i narodnosno srodni, kao i činjenica da su katolici koji su useljavali u većinski kalvinska naselja i sami, uz rijetke iznimke, bili Mađari.⁴⁹

Zbog ograničenja samoga izvora, posebno zbog nemogućnosti primjene genealoške metode, na neka se istraživačka pitanja nije moglo odgovoriti uopće ili s većom pouzdanošću, ali to ipak ne umanjuje vrijednost analize u cjelini koja upućuje na razmjerno jasne povijesnodemografske trendove. Posebno je zanimljivo u katoličkoj i reformiranoj populaciji usporediti one demografske pokazatelje koje sadržavaju matične knjige umrlih, a koji u većoj mjeri ovise o ranije u tekstu navedenim društvenim i kulturnim čimbenicima, a kako bi se razmotrio potencijalni utjecaj koji na njih mogu imati vjerska i narodnosna pripadnosti.⁵⁰

Analiza podataka za naselje Vardarac utvrdila je da je stopa mortaliteta u Vardarcu vrlo visoka te da Vardarac u tom pogledu slijedi trendove koji su utvrđeni i u katoličkoj populaciji u južnoj Baranji. Također, sezonska raspodjela umrlih u Vardarcu podudara se s onom katoličkog južnobaranjskog stanovništva, odnosno svoj maksimum doseže u hladnom dijelu godine, a minimum u ljetnim mjesecima, ali budući da je mjesečna raspodjela umrlih značajnije uvjetovana biološkim obilježjima te posebice klimatskim obilježjima pojedinih godišnjih doba, za usporedbu mjesečne raspodjele umrlih različitih konfesionalnih i narodnosnih skupina zanimljiva je samo mjesečna raspodjela umrlih u najmlađoj dobnoj skupini dojenčadi s obzirom da je ona povezana s godišnjim maksimumom i minimumom vjenčanja te začeca i rođenja koji su u tradicionalnim zajednicama u značajnoj mjeri društveno i kulturno uvjetovani. Karakteristično je i za kalvine u Vardarcu i za katoličku populaciju u juž-

⁴⁹ Više o vjerskoj strukturi i međuvjerskim odnosima vidi u: Dubravka Božić Bogović, *Katolička crkva u južnoj Baranji u 18. stoljeću – iz zapisa kanonskih vizitacija*, Beli Manastir 2009., str. 34-48.

⁵⁰ Više o demografskim pokazateljima u matičnim knjigama umrlih za katoličko stanovništvo južne Baranje vidi u: Božić Bogović, *Rođenje, brak i smrt*.

noj Baranji da se sezonski maksimum dojenačkih smrti podudara s maksimumima rođenja. Općenito, u mjesečnoj raspodjeli umrlih po dobi Vardarac se gotovo potpuno poklapa s trendovima zabilježenim među južnobaranjskim katolicima, osim kada je u pitanju predferilna dobna skupina. Naime, katolička djeca u predferilnoj dobi najčešće su umirala ljeti, dok su ona u Vardarcu najčešće umirala tijekom zimskih mjeseci, a upravo ljeti najrjeđe. Ni kada se promatra dobna struktura umrlih nema izraženijih razlika među trendovima karakterističnima za stanovništvo Vardarca te onima koji su karakteristični za katoličko stanovništvo u južnoj Baranji, uključujući visok dojenački mortalitet i mortalitet u predferilnoj dobi koji ukazuju na razmjerno loše higijenske, zdravstvene i uopće životne uvjete. Također, prosječna je doživljena dob u obje zajednice bila vrlo niska (ispod prosječno doživljenih dvadeset godina života) te pokazuje isti trend značajnog povećanja kada se iz analize isključe dojenčad te djeca u dobnoj skupini od prve do četvrte godine starosti. Jedina izražena razlika je značajnije manji udio žena umrlih u ferilnoj dobi u ukupnom broju umrlih žena u Vardarcu nego u katoličkoj populaciji u južnoj Baranji, što ukazuje na relativno malu smrtnost roditelja u Vardarcu, a što potvrđuje i razmjerno mali broj smrti kojima su kao uzrok navedene komplikacije tijekom ili nakon poroda, dok je među katolicima u južnoj Baranji upravo smrt nakon poroda drugi najčešći uzrok smrti. U dostupnim izvorima ne postoje podaci koji bi objasnili ovu pojavu, posebno jer visoka smrtnosti dojenčadi kao i djece u neonatalnoj dobi, koji se gotovo ne razlikuju u odnosu na katoličku populaciju, ukazuju na to da u Vardarcu higijenski uvjeti ili medicinske spoznaje i porodiljstvo nisu bili na višem stupnju nego u katoličkim naseljima.

Istraživanjem je utvrđeno da je stanovništvo Vardarca krajem 18. stoljeća, u slučaju podataka sadržanih u matičnoj knjizi umrlih, pokazivalo demografska obilježja karakteristična za razdoblje prije demografske tranzicije. Također je utvrđeno da ne postoje veće razlike koje bi uzrok mogle imati u kulturnim i društvenim čimbenicima uvjetovanim vjerskom ili narodnosnom pripadnošću budući da nisu utvrđene značajnije razlike u demografskim pokazateljima između reformiranog mađarskog stanovništva Vardarca te hrvatskog i njemačkog stanovništva u katoličkim naseljima u južnoj Baranji. Stoga rezultati ove analize potkrjepljuju podatke iz drugih izvora prema kojima su različite vjerske i narodnosne zajednice u južnoj Baranji krajem 18. stoljeća živjele u uglavnom sličnim uvjetima karakterističnima za tradicionalne, patrijarhalne, ruralne zajednice. Provedena analiza i na njoj utemeljeni rezultati poticaj su za daljnja istraživanja koja bi se analizom podataka u sačuvanim matičnim knjigama krštenih, vjenčanih i umrlih orijentirala na utvrđivanje i drugih demografskih pokazatelja te obuhvatila cjelokupnu reformiranu kao i pravoslavnu zajednicu u južnoj Baranji.

Tablica 1. Broj umrlih u Vardarcu 1775.-1800. godine (DAOs, HR-DAOS-500, 868RVM)

Godina	Broj umrlih
1775.	10
1776.	26
1777.	12
1778.	15
1779.	22
1780.	29
1781.	9
1782.	14
1783.	29
1784.	12
1785.	22
1786.	23
1787.	13
1788.	19
1789.	18
1790.	64
1791.	8
1792.	21
1793.	21
1794.	38
1795.	9
1796.	13
1797.	17
1798.	27
1799.	13
1800.	12
UKUPNO	516

Tablica 2. Sezonska raspodjela smrti muškaraca u Vardarcu 1775.-1800. godine (DAOs, HR-DAOS-500, 868RVM)

MUŠKARCI														
Godina	Mjesec												nepoznato	UKUPNO
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12		
1775.	0	0	0	0	3	0	0	2	1	0	1	0	0	7
1776.	3	4	1	1	1	0	1	0	0	0	2	0	0	13
1777.	0	2	0	0	0	0	0	0	0	1	1	0	0	4
1778.	2	2	0	0	0	1	0	1	0	0	0	1	0	7
1779.	1	0	1	1	1	0	0	1	1	3	0	1	0	10
1780.	4	2	2	3	2	0	2	1	0	0	0	1	0	17
1781.	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	2	0	0	3
1782.	0	2	0	1	0	2	1	1	1	1	0	0	0	9
1783.	0	0	3	3	2	0	0	0	0	1	4	0	2	15
1784.	0	0	0	0	2	0	0	1	1	2	0	0	0	6
1785.	0	0	2	0	0	1	0	2	0	4	3	1	0	13
1786.	2	1	2	1	0	0	1	0	0	1	2	2	0	12
1787.	0	1	1	1	0	1	0	0	0	0	0	1	0	5
1788.	2	3	0	1	1	0	1	0	0	1	0	1	0	10
1789.	2	0	1	1	0	0	0	0	1	2	1	1	0	9
1790.	4	6	2	7	3	2	0	0	0	0	0	1	0	25
1791.	4	0	0	2	0	0	0	0	0	0	0	0	0	6
1792.	2	1	0	2	1	1	2	0	0	2	2	1	0	14
1793.	1	2	1	1	0	0	1	0	1	0	2	0	0	9
1794.	2	0	2	1	4	2	1	1	0	4	0	0	0	17
1795.	0	1	1	0	0	0	1	1	0	0	1	0	0	5
1796.	1	0	1	2	0	0	0	1	1	0	0	0	0	6
1797.	0	1	2	0	1	0	1	2	1	2	0	1	0	11
1798.	2	0	3	0	0	0	0	0	0	0	0	3	1	9
1799.	0	2	0	0	0	0	0	1	1	0	0	2	0	6
1800.	0	1	0	1	0	0	2	0	0	1	0	1	0	6
UKUPNO	33	31	25	29	21	10	14	15	9	25	21	18	3	254
Udio (%)	12,99	12,20	9,84	11,42	8,27	3,94	5,51	5,91	3,54	9,84	8,27	7,09	1,18	100

Tablica 3. Sezonska raspodjela smrti žena u Vardarcu 1775.-1800. godine (DAOs, HR-DAOS-500, 868RVM)

ŽENE														
Mjesec														
Godina	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	nepoznato	UKUPNO
1775.	0	0	0	0	1	0	0	1	1	0	0	0	0	3
1776.	3	2	1	3	1	0	0	0	0	0	3	0	0	13
1777.	0	1	0	1	1	0	0	0	0	2	3	0	0	8
1778.	0	3	1	0	2	0	1	0	0	0	1	0	0	8
1779.	1	0	1	0	0	0	2	1	1	3	2	1	0	12
1780.	2	2	1	2	1	0	0	2	1	0	1	0	0	12
1781.	0	0	0	2	0	0	0	0	1	2	1	0	0	6
1782.	0	1	0	2	0	0	0	0	0	2	0	0	0	5
1783.	0	0	0	2	0	0	0	0	0	4	3	0	5	14
1784.	0	0	0	1	1	1	0	0	0	1	2	0	0	6
1785.	0	2	1	2	0	0	0	1	0	0	1	2	0	9
1786.	1	1	4	0	0	0	1	1	0	0	1	2	0	11
1787.	1	0	0	3	0	1	1	1	1	0	0	0	0	8
1788.	1	2	1	2	1	0	0	1	0	0	0	1	0	9
1789.	1	0	2	1	0	0	0	0	3	0	1	1	0	9
1790.	4	6	9	8	7	1	1	1	1	0	1	0	0	39
1791.	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	2
1792.	0	0	1	1	0	0	1	1	1	0	0	1	1	7
1793.	0	1	2	0	2	0	2	1	1	1	0	2	0	12
1794.	0	3	4	4	2	2	0	1	1	1	2	1	0	21
1795.	0	0	2	0	0	0	0	0	0	0	2	0	0	4
1796.	0	3	0	0	0	1	0	0	0	0	1	1	0	6
1797.	0	0	1	2	0	0	0	0	0	0	0	3	0	6
1798.	0	1	1	1	0	0	0	2	2	1	4	5	0	17
1799.	3	0	0	1	1	0	0	0	0	0	0	2	0	7
1800.	1	0	0	1	0	0	0	0	0	0	4	0	0	6
UKUPNO	18	29	32	39	20	6	9	14	14	17	33	23	6	260
Udio (%)	6,92	11,15	12,31	15,00	7,69	2,31	3,46	5,38	5,38	6,54	12,69	8,85	2,31	100

Tablica 4. Sezonska raspodjela smrti u Vardarcu 1775.-1800. godine (DAOs, HR-DAOS-500, 868RVM)

Godina	Mjesec												nepoznato	UKUPNO
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12		
1775.	0	0	0	0	4	0	0	3	2	0	1	0	0	10
1776.	6	6	2	4	2	0	1	0	0	0	5	0	0	26
1777.	0	3	0	1	1	0	0	0	0	3	4	0	0	12
1778.	2	5	1	0	2	1	1	1	0	0	1	1	0	15
1779.	2	0	2	1	1	0	2	2	2	6	2	2	0	22
1780.	6	4	3	5	3	0	2	3	1	0	1	1	0	29
1781.	1	0	0	2	0	0	0	0	1	2	3	0	0	9
1782.	0	3	0	3	0	2	1	1	1	3	0	0	0	14
1783.	0	0	3	5	2	0	0	0	0	5	7	0	7	29
1784.	0	0	0	1	3	1	0	1	1	3	2	0	0	12
1785.	0	2	3	2	0	1	0	3	0	4	4	3	0	22
1786.	3	2	6	1	0	0	2	1	0	1	3	4	0	23
1787.	1	1	1	4	0	2	1	1	1	0	0	1	0	13
1788.	3	5	1	3	2	0	1	1	0	1	0	2	0	19
1789.	3	0	3	2	0	0	0	0	4	2	2	2	0	18
1790.	8	12	11	15	10	3	1	1	1	0	1	1	0	64
1791.	4	1	0	2	0	0	0	0	0	0	0	1	0	8
1792.	2	1	1	3	1	1	3	1	1	2	2	2	1	21
1793.	1	3	3	1	2	0	3	1	2	1	2	2	0	21
1794.	2	3	6	5	6	4	1	2	1	5	2	1	0	38
1795.	0	1	3	0	0	0	1	1	0	0	3	0	0	9
1796.	1	3	1	2	0	1	0	2	1	0	1	1	0	13
1797.	0	1	3	2	1	0	1	2	1	2	0	4	0	17
1798.	2	1	4	1	0	0	0	2	2	1	4	8	2	27
1799.	3	2	0	1	1	0	0	1	1	0	0	4	0	13
1800.	1	1	0	2	0	0	2	0	0	1	4	1	0	12
UKUPNO	51	60	57	68	41	16	23	30	23	42	54	41	10	516
Udio (%)	9,88	11,63	11,05	13,18	7,95	3,10	4,46	5,81	4,46	8,14	10,47	7,95	1,94	100

Tablica 5. Broj umrlih prema spolu i dobnim skupinama u Vardarcu 1775.-1800. godine (DAOs, HR-DAOS-500, 868RVM)

Dob	Broj umrlih			
	m	ž	nepoznato	ukupno
0-23 sata	2	1	0	3
1-6 dana	12	13	0	25
7-29 dana	32	24	0	56
0-29 dana	46	38	0	84
1-11 mjeseci	20	31	0	51
0-11 mjeseci	66	69	0	135
1-4	52	62	0	114
5-9	21	19	0	40
10-14	10	4	0	14
15-19	5	4	0	9
20-24	3	3	0	6
25-29	4	5	0	9
30-34	8	7	0	15
35-39	4	8	0	12
40-44	5	5	0	10
45-49	16	2	0	18
50-54	10	7	0	17
55-59	7	7	0	14
60-64	5	12	0	17
65-69	5	5	0	10
70-74	8	8	0	16
75-79	6	3	0	9
80-84	4	2	0	6
85-89	2	1	0	3
90-94	0	0	0	0
95-99	0	0	0	0
100-	1	0	0	1
Nepoznato	12	27	2	41

Dubravka Božić Bogović and Eldina Lovaš

Demographic Indicators in the Parish Record of Deaths of the Reformed Parish of Vardarac in the Eighteenth Century

Summary

The settlement of Vardarac is situated in the area of the so-called "Baranja Triangle," in the area between the present-day villages of Lug, Bilje and Kopačevo. Historical sources show that it existed as early as the beginning of the thirteenth century, and it was inhabited also in the Ottoman period. It seems that the population accepted the Reformation around 1527. The settlement remained inhabited by a Hungarian Calvinist population also after the liberation from Ottoman rule: that is, during the period under research in this article (to the end of the eighteenth century).

Establishment of the demographic indicators in the Parish Record of Deaths of the Reformed Parish of Vardarac of the eighteenth century is based on an analysis of the data recorded in it, with the use of the usual methods of historical demography. The aim of the article is intended, with the help of quantitative, analytical and descriptive methods, to discuss different elements of the biological life of individuals and socially and culturally conditioned demographic characteristics of the population of Vardarac in the last quarter of the eighteenth century. The Parish Record of Deaths of the Reformed Parish of Vardarac started to be filled after 1775, and is placed in a collective volume with parish records of births and weddings as the last part of the volume. It is written in legible handwriting, and all the records are entered in the Hungarian language and cursive humanistic script. Entries proceed in chronological order, and there are no later added entries.

From the beginning of the compilation of the Parish Record of Deaths to the end of the eighteenth century, that is, during a period of twenty-six years, an average of 19.85 persons per year died in Vardarac. The number of deaths in particular years is relatively unpredictable and the mortality rate is greater than 30 percent, which is characteristic for pre-transitional societies (including the major part of Croatia of that time and the Catholic population of South Baranja). Most of the deaths occurred during the colder months of winter and late autumn and in the transitional period between the late winter and early spring, marked by unstable climatic conditions, and the seasonal minimum of deaths occurred in summer. Analysis of the age of the deceased shows that as many as 58.64 percent of all the inhabitants of Vardarac died within their fifteenth year of life. Because of that, the average life expectancy was low and amounted to only 19.85 years; if children who died before the fifth year of age are exempted from the analysis it climbs to 40.74 years. The analysis of the demographic characteristics in the Parish Record of Deaths of the Reformed Parish of Vardarac show that its population at the end of the eighteenth century still did not enter into the phase of demographic transition. In that respect, considering the fact that its population was traditional and rural, Vardarac generally did not differ from other settlements of South Baranja inhabited by a Catholic Croatian and German population.

Key words: Vardarac, South Baranja, parish records of death, historical demography, the eighteenth century